



Geç Dönem Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası [Vebâ-yı Bakarî] ve Bu Hastalığa Karşı Alınan Yasal Tedbirler

Cattle Plague in the Late Ottoman Empire and Legal Measures Taken against This Disease

Emrah Yılmaz*^{OR}

Öz

Osmanlı Devleti'nde tarım ve hayvancılık devletin kuruluşundan itibaren önemli bir rol oynamış ve bu iktisadi yapı birtakım değişiklikler geçirerek 19. yy.a erişmiştir. Devletin önemli gelir kaynaklarından biri olan hayvancılığı bakıldığında 19. yy.in sonunda hayvan varlığının 24.800.000 civarında olduğu görülmektedir. Bu hayvan varlığının yaklaşık 19.800.000'i küçükbaş, 5.000.000'u ise büyükbaş hayvanlardan oluşmaktaydı. Devletin son yıllarına kadar tarım sektörünün bir alt kolu olarak önemini koruyan hayvancılığın özellikle 19. yy.in son çeyreğinden itibaren çeşitli hayvan hastalıklarıyla mücadele etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Bu hastalıklardan biri de özellikle 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan sonra Anadolu'da salgın halini alan sığır vebası veya diğer bir ifadeyle vebâ-yı bakarî idi. Sığır vebası özellikle 1880'lerden sonra başta İstanbul olmak üzere tüm Anadolu coğrafyasını etkilerken Osmanlı Devleti de bu hastalıktan kaynaklı kaybı en aza indirmek için çeşitli tedbirler almıştır. Bunlardan bazıları hastalığa karşı risale yayımlamak şeklinde ortaya çıkarken bazıları da yasal mevzuat olarak belirmiştir. 5 Ocak 1893 tarihinde yürürlüğe giren Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi ile 17 Aralık 1913 tarihinde yürürlüğe giren Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati bu yasal mevzuatı oluşturmaktadır. Devlet, ayrıca 1914 yılında da bu geçici kanuna istinaden Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi'ni yayımlamıştır. Osmanlı Devleti, bu tür yasal düzenlemelerle hayvan kaybını en aza indirmek isterken aynı zamanda önemli bir ekonomik kaynak grubunu da korumak istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Hastalıkları, Sığır Vebası, Veterinerlik, Yasal Mevzuat.

Abstract

Agriculture and animal husbandry played a crucial role in the Ottoman Empire from its inception, and this economic structure underwent significant changes by the 19th century. Considering animal husbandry, which was one of the essential sources of income of the state, it has been seen that at the end of the 19th century, the number of livestock was around 24.800.000. Approximately 19.800.000 of these livestock were ovine, and 5.000.000 were bovine. It has been seen that animal husbandry, which maintained its importance as a sub-branch of the agricultural sector until the last years of the state, had to struggle with various animal diseases, especially from the second quarter of the 19th century. One of these diseases, cattle plague, or in other words, Veba-yı bakarî, became an epidemic in Anatolia, especially after the Ottoman-Russian War of 1877-1878. While the cattle plague affected Anatolian geography, especially Istanbul, after the 1880s, the Ottoman Empire took various measures to minimize the loss caused by this disease. The Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi [Instruction], which came into force on 5 January 1893, and the Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati, which took effect on 17 December 1913, constituted this legal legislation. Based on this temporary law, the state also issued the Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi in 1914. While the Ottoman Empire sought to minimize livestock losses through such legal regulations, it also aimed to protect a vital group of economic resources.

Keywords: Animal Diseases, Cattle Plague, Veterinary Medicine, Legal Legislation.

* Sorumlu yazar / Corresponding author & Siirt Üniversitesi  emrah.yilmaz09@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article & Benzerlik / Similarity: 3

Başvuru / Submitted: 21 Ocak 2025 & Kabul & Accepted: 03 Mayıs 2025

Atıf / Citation: Yılmaz, E. "Geç Dönem Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası [Vebâ-yı Bakarî] ve Bu Hastalığa Karşı Alınan Yasal Tedbirler", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 26 (2025): 162-194.



Giriş

Salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihin her döneminde görülmekle beraber insanlık tarihini de doğrudan etkilemişlerdir. Bu etki eski çağlardan günümüze devam etmiştir. Salgın ve bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasında mikroorganizmalar etkili olmaktadır. Bu mikroorganizmalar varlıkları itibarıyla insanlık tarihinden daha eskidirler.¹ Bulaşıcı hastalıkların toplum ve devletler üzerindeki etkilerini orta çağ ve erken modern dönemlerde görmek mümkündür. Haçlıların Arap orduları karşısında yenilgiye uğramasında o dönem etkili olan sıtma hastalığının önemli bir rolü olmuş ve hastalık dönemin siyasi tarihini de etkilemişti. Ayrıca Amerika'nın [yenidünya] keşfi sırasında yerli halkların ve konargöçerlerin savaşı yayılcı Avrupalılardan ziyade yeni mikroplarla tanışmış olmalarından dolayı kaybettikleri bilinmektedir.²

Avrupa'yı geç orta çağda yakalayan veba salgını da Avrupa'nın sosyal ve ekonomik çehresini değiştirmişti. 1348 yılında salgın halini alan bu hastalık iki türüyle tüm Avrupa'yı kasıp kavururken hıyarcıklı veba Avrupa'da ciddi bir yayılım göstermiş ve insanlar ölümlerini gömecek birilerini dahi bulamamışlardı. Avrupa'daki bu salgın korkuyla birlikte Yahudilere yönelmiş ve veba kurbanları Yahudileri kuyu sularını zehirlemek ve havayı kirletmekle suçlayarak katletmiş ve bu duruma dönemin Hristiyan din adamları da ses çıkarmayarak görmezden gelmiştir.³ Avrupa'da yıkıcı etki bırakan vebanın benzer şekilde Osmanlı'nın farklı coğrafyalarında da etkili olduğu görülmüştür. Vebanın 18. yy.da ve sonraki dönemlerde Osmanlı'da etkili olmasında hastalığı taşıyan ulaklar, çerçiler, kervanlar, göçebeler ve askerler gibi meslek grupları etkili olmuştur. Örnek olarak 1718'deki Belgrad kuşatmasında takviye kuvvetler olarak çağrılan Boğdanlı Tatarlar hastalığın bu bölgede yayılmasına sebep olmuşlardır.⁴

İnsan yaşamını ve sağlığını etkileyen hastalıklar kadar hayvanları etkileyen hastalıklar da çeşitli tarihlerde Osmanlı coğrafyasında görülmüştür. Hayvan hastalıklarının izlerine en erken 16.yy.da rastlanmaktadır. 1578 yılında Biga ve çevresinde karasığır-larda sığır vebasının baş gösterdiği ve ciddi bir kayba neden olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde sığır vebası dışında şap gibi hayvan hastalıklarının da görüldüğüne dair kayıtlar bulunmaktadır.⁵ 16.yy.ın sonlarında İran üzerinden Doğu Anadolu'ya sirayet eden ve daha sonra tüm Anadolu'ya yayılan sığır vebası ilgili dönemde devletin ekonomik koşullarını oldukça zorlamıştı. Bu dönemdeki anlatılarda bu salgın nedeniyle 400 – 500 inek bulunan mahallerde birkaç tanesinin sağ kalabildiği ve bundan dolayı

¹ Orhan Kılıç, *Mikrop, Salgın ve Toplum İnsanlığın Ölümle İmtihanı* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021), 17 – 18.

² Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914 – 1918* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 5 – 6.

³ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, çev., Selahattin Erkanlı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 70 – 72.

⁴ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700 – 1850)*, çev., Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 96 – 101.

⁵ Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar* (Elazığ: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004), 59 – 60.

hayvansal ürünlerin tüketilememe noktasına geldiği belirtilmiştir. Bu anlamda bu dönemde hayvan ölümleri nedeniyle gıda tedarik zincirine ciddi bir ket vurulduğu ve Osmanlı tebaasının bundan olumsuz etkilendiği söylenebilir.⁶ Erken modern dönemde Osmanlı coğrafyasında bu gelişmeler yaşanırken hayvan hastalıkları Avrupa’da da ciddi bir hâl almış ve 18.yy.ın ilk yıllarında 1711 – 1714 yılları arasındaki 3 yılda Avrupa’da 1.500.000 büyükbaş hayvan telef olmuştur. Bu süreç aynı yüzyılın ortalarında şiddetlenerek 1740 – 1750 yılları arasındaki 10 yıllık zaman zarfında 3.000.000 hayvanın telef olmasıyla sonuçlanmıştır.⁷ Avrupa’da hayvan hastalıklarının 18.yy.da bu şekilde telefata sebebiyet vermesi ve Avrupa ekonomilerini etkilemesi 1762 yılında Avrupa’nın ilk veteriner okulu olan *Lyon Veteriner Okulu*’nun açılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu okulun açılması tecrübeli ve yetenekli veterinerlerin yetiştirilmesi açısından önemli olmakla birlikte hayvan hastalıklarının önünün alınması gerekli yasal düzenlemelerin yani kanun ve tüzüklerin yürürlüğe girmesiyle mümkün olabilmıştır. Avrupa kıtası bu anlamda özellikle sığır vebasından korunmak amacıyla 14 – 18 Temmuz 1863 tarihleri arasında Hamburg’da ilk veteriner hekim kongresini toplamış ve kongrede hastalıkların yayılmasında hayvan ticareti ve bunun etkileri üzerinde dikkatle durulmuştur.⁸

1863 yılında Hamburg’da toplanan ilk veteriner hekimlik kongresinde Osmanlı Devleti ile ilgili de birtakım önemli kararlar alınmıştır. Osmanlı’da sivil topluma yeterince veterinerlik hizmeti verilmediği için hayvan hastalıklarıyla istenilen şekilde mücadele edilemediği ve bundan dolayı bu durumun ticareti de etkilediği belirtilmiştir. Bu kongrede Osmanlı Devleti’nden yapılan hayvan ve hayvansal ürün ticaretinin durdurulması kararı alınmıştır.⁹ Osmanlı Devleti’nin hayvan hastalıkları nedeniyle ticaretinin engellenmesi sivil veterinerlik hizmetlerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Her ne kadar Osmanlı’da sivil veterinerliğin gelişimi 1840’lı yıllara kadar uzansa da sivil veterinerlik daha çok Prusyalı Godlewsky’nin çabaları ile ivme kazanabilmiştir.¹⁰ Godlewsky’nin öncü çalışmaları ve devletin sivil veterinerliğe giderek daha fazla önem vermeye başlaması sonucunda 1876 yılı Ocak ayında 18 maddeden oluşan *Mülkiye Baytarları Hakkında Nizamname* yayımlanmıştır. Bu nizamnamede sivil veteriner hekimlerinin istihdam koşulları belirlenmiştir. Bu nizamname ayrıca veterinerlerin çalıştıkları yerlerde belediye meclis üyesi olarak kabul edilmelerini ve maaşlarının da bu belediye meclisi tarafından verilmesini uygun bulmuştur.¹¹

Osmanlı Devleti’nde sivil veterinerlik hizmetlerinin kısmi bir gelişme yaşadığı 1870’li yılların ikinci yarısında ve özellikle de 93 Harbi olarak bilinen 1877 – 1878

⁶ Nihal Erk, “Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920’ye Kadar Memleketimizdeki Durumu,” *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 10/3 – 4 (1963): 222 – 223.

⁷ *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir* (Dersaadet: Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1331), 2 – 3.

⁸ Erk, *Tarihte Önemli sığır Vebası*, 227.

⁹ Berfin Melikoğlu Gölcü ve Atilla Özgür, “Osmanlı Devleti’nde Sivil Veteriner Hekimliğine Yönelik Mevzuat Düzenlemeleri,” *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 62/1 (2015): 7.

¹⁰ Nihal Erk, “Türkiye’de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar,” *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 6/03 – 4 (1959): 83 – 84.

¹¹ Gölcü ve Özgür, *Osmanlı Devleti’nde Sivil Veteriner*, 8 – 9.

Osmanlı – Rus Savaşı döneminde sığır vebasının Anadolu’da hüküm sürmesi bu yıllarda ciddi bir hayvan telefataına sebep olmuştur. Bu yıllarda başta Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Anadolu coğrafyasının genelinde çeşitli hayvan hastalıklarının baş göstermesi Osmanlı Devleti’ni sivil veterinerlik ve hayvan hastalıkları konusunda daha temkinli davranmaya ve kurumsallaşmaya sevk etmiştir. 1870’li yıllarda artış gösteren hayvan hastalıkları 1888 yılında [H. 1304] Nafia Nezareti bünyesinde *Umur-ı Baytariye Müfettişi Umumiliği*’nin kurulmasına vesile olmuş ve bu kuruma kaymakam Mehmet Ali Bey atanmıştır. Mehmet Ali Bey, Halkalı’da açılan Baytar Mektebi’nin de ilk müdürü olmuştur.¹² Osmanlı Devleti Umur-ı Baytariye Müfettişliği’nden kısa bir süre sonra veteriner hekim yetiştirmek amacıyla 29 Ocak 1889 tarihinde İstanbul merkezli *Mülkiye Baytar Mektebi*’ni de açmıştır. Fransa’daki *Alfort Veteriner Okulu*’nun müfredat programı örnek alınarak bu okulun müfredat programı hazırlanmış ve okul 25 öğrencisi ile 1889 yılında İstanbul Ahırkapı’daki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye binasında eğitime başlamıştır.¹³ Mülkiye Baytar Mektebi’nden sonra Osmanlı Devleti, 1893 yılında ise Veteriner Merkez Teşkilatı Nizamnamesi’ni çıkarmış ve yine aynı yıl Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu kurularak 18 maddeden oluşan Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi hazırlanmıştır. 5 Ocak 1893 tarihinde yürürlüğe giren bu talimatnamenin ilk olarak Hüdâvendigar Vilayeti’nde tatbik edileceği kaydedilmiştir. Osmanlı bürokrasisinin uygulamaya çalıştığı bu yasal düzenlemeler hayvan hastalıklarına dair geç Osmanlı toplumunun bir farkındalık içinde olduğunu göstermektedir.¹⁴

Osmanlı Devleti’nin 1890’lı yıllarda uygulamaya çalıştığı bu yasal düzenlemelerin Avrupa kıtasında da karşılıkları bulunmaktaydı. Avrupa ülkeleri, 1890’lardan itibaren kasaplık hayvanların kesimden önce canlı halde ve kesim işleminde sonra hayvan etleri ile iç organlarının kontrolü için veteriner hekimlerin görevlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Hayvan kesimi ve etlerinin kontrolünün uluslararası bir boyutta uygulanabilmesi ve hasta hayvanların et ve süt ürünlerinin kontrolü için Almanya’nın Baden kentinde 1899 yılında *VII. Uluslararası Veteriner Kongresi* düzenlenmiştir. Bu kongrede ele alınan hayvan etleri ile hayvansal ürünlerin denetim işinin veterinerler tarafından yapılması isteği kabul edilmiş ve ilk yasal düzenlemeler 1900 yılında önce Almanya’da daha sonra da diğer Avrupa ülkelerinde uygulanmaya başlamıştır.¹⁵ Hem Osmanlı hem de Avrupa kıtasında önemli yasal düzenlemelere sebep olan hayvan hastalıklarının 19. yy.ın özellikle son çeyreğinde artış kaydetmesi ve Anadolu coğrafyasını etkilemesi devleti bazı bölgelerde ciddi anlamda zor durumda bırakmıştır. Bu anlamda özellikle 1880’lerden sonra sığır vebasının Osmanlı’da hüküm sürmeye başlaması araştırma-mızda da ortaya konulduğu üzere tüm Anadolu coğrafyasında ciddi hayvan kaybına ve bunun sonucu olarak sosyoekonomik sorunlara sebep olmuştur. Bu tür sorunların varlığı

¹² Muzaffer Bekman, *Veteriner Tarihi* (Ankara: Ankara Basım ve Cildevi, 1940), 163 – 165.

¹³ Abdullah Özen, “Mülkiye Baytar Mektebi,” *Türk Maarif Ansiklopedisi*, (erişim 01.01. 2025).

¹⁴ Düstur, *Birinci Tertip* (Ankara: 1939), 6/1306 – 1310; *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 186 – 187; Mehmet Temel, “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası,” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2010): 2 vd.

¹⁵ Fatma Emek, “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğine Anadolu’da Mezbahalar ve Mandıralarda Hayvansal Gıdanın Hijyen Sorunu,” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 21/43 (2021): 507 – 508.

devleti aynı zamanda yasal düzenlemelere yönelmiş ve 5 Ocak 1893 tarihinde Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi yürürlüğe konularak çeşitli sıhhi ve bilimsel tedbirler alınarak hastalığın önü alınmaya çalışılmıştır.

1. Geç Dönem Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası [Vebâ-yı Bakarî]

Hayvan hastalıkları Anadolu coğrafyasında tarihin her döneminde görülmekle beraber hayvan hastalıklarının artışı ve sürekliliği özellikle 19. yy.da belirgin bir hâl almıştır. 19. yy. bu açıdan Anadolu coğrafyasında bu tür hastalıkların ciddi bir ivme kazandığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. Anadolu'da salgın halini alan ve yaygınlık kazanan en önemli hastalıklardan biri de sığır vebası diğer bir ifadeyle vebâ-yı bakarî idi. Bu hastalık Tanzimat'tan sonra sırasıyla 1847, 1877, 1888, 1889, 1893, 1894, 1898, 1899, 1905 ve 1906 yıllarında görülmüştür. Verilen tarihlerden de anlaşılacağı üzere Anadolu coğrafyası özellikle 19. yy.ın son çeyreğinden itibaren sürekli olarak sığır vebasının hüküm sürdüğü bir yer haline gelmiştir.¹⁶ Anadolu'da yarım yüzyıldan fazla bir süre hüküm süren sığır vebası halk arasında hayvan kaybını ön plana çıkaran sığır öleti, malkıran, mal ağrısı ve çor gibi isimlerle ifade edilmekteydi. Bu hastalığa paramyxovirus adında ve morbilivirus türünden bir virüs sebep olmaktaydı. Bu virüs insanlarda kızamığa sebep olan hastalıkla yakından ilgiliydi ve hastalığın etkileri hemen görülemeyebilirdi. Virüs kuru veya nemli yerlerde farklı şekillerde belirti gösterirdi. Sığır vebasına yakalan hayvanların ilk evrede iştahları azalırken tüyleri ürpermeye ve ciltleri ise kurumaya başlıyordu. Hayvanların bu evreden sonra gözleri yaşla dolar ve daha sık ve sıcak bir şekilde nefes alıp verirdi. Sığır cinsinde görülen bu hastalık eğer inek gibi dişi hayvanlara bulaşmışsa inek hastalıktan dolayı yavrusunu düşürür ve süttten de kesilirdi. Bir diğer hastalık belirtisi olarak ise hayvanların hastalığın başlangıcında kabız iken daha sonraları ishal olmaları gösterilmiştir. Sığır vebasına yakalanan hayvanlar, çok çabuk zayıflayıp kuvvetten düşerek bir süre sonra yattıkları yerden kalkamayacak duruma gelmekteydiler.¹⁷

Sığır vebası hayvanları çeşitli şekillerde etkilemekle kalmayıp çok hızlı bir şekilde yayılabiliyordu. Bu noktada hastalığın özellikle 1880'li yıllarda Anadolu'nun batısından doğusuna ciddi bir yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. 1889 yılında İzmit'ten Ankara ve Diyarbakır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada hastalık salgın halini almış ve devlet bu hastalığın süratli bir şekilde yayıldığına farkında olarak gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Devlet kayıtlarına geçen yazışmalarda hastalığın yayılmasını engellemek adına ne tür sıhhi ve fenni tedbirlerin alındığı ve bu tedbirlerin neler olduğunun ayrıntılı bir şekilde belirtilmesi istenmiştir. Ayrıca hastalıkla ilgili sürecin takibi

¹⁶ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 187.

¹⁷ *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı*, 7 – 9; Kamuran Şimşek, “Osmanlı Devri Denizli’de Sığır Vebası, Vebâ-yı Bakarî,” *Belgi Dergisi* 2/19 (2020): 2069 – 2070; Mehmet Ak, “Osmanlı Devleti’nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası),” *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 39 (2016): 216 – 217; “Rinderpest”, *Britannica*, Erişim 17 Mart 2025, <https://www.britannica.com/science/rinderpest>.

açısından miriliva Zoeros Paşa'nın¹⁸ başkanlığında bir komisyonun İzmir'te teşkil edileceği belirtilmiştir.¹⁹ Sığır vebasının 1880'lerin sonunda salgın halini alması karşısında devlet hastalığın önlenmesi için Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin idaresinde askeri ve sivil baytarlardan bir komisyonun kurulmasını talep etmiş ve bu talebin Seraskeriye tarafından uygun bulunması üzerine komisyona tayini gerekli baytarların gönderilmesi istenilmiştir.²⁰ Devlet bir yandan komisyon teşkiliyle fenni tedbirleri almaya çalışırken diğer taraftan yine 1889 [H. 1307] yılında *Hükümet Memurlarıyla Baytarlara Mahsus Tifüs Hastalığı Yani Vebâ-yı Bakarî Hakkında Tâlimat* adını taşıyan bir risalede yayımlamış ve bu şekilde toplumu hastalığa karşı bilinçlendirmek istemiştir.²¹

Osmanlı Devleti'nin hastalığa karşı çeşitli tedbirler almaya başladığı 1880'lerin sonu aynı zamanda hastalığın Anadolu'da salgın halini aldığı bir zaman dilimiydi. Bu yıllarda özellikle İstanbul ve Çatalca Sancağı'nda hastalık ciddi hayvan ölümlerine sebebiyet vermekteydi. Bu dönemde Çatalca'ya bağlı İzzeddin Köyü'nde hem sığır vebası hem de koyunlarda kıl kurdu hastalığı ortaya çıktığı için iki baytarın orada görevlendirilmesi istenmiş ve hastalığa yakalanan hayvanların itlaf edilip açılacak derin kuyulara gömülmesi ve çukurların etrafının kireçle kapatılması emredilmiştir.²² Hastalığın salgın halini alması İstanbul'un gıda tedarik zincirini de bu yıllarda olumsuz anlamda etkilemiştir. 1889 yılına ait bir kayıta Üsküdar'da Uzun Çayır'a gelmiş küçükbaş hayvanların kente girişine izin verilmediği belirtilmiş ve bu durumun çözüme kavuşturulması adına gerekli fenni muayenelerin yapılması istenmiştir.²³ 1889 yılına ait bir diğer belgede ise İzmir Sancağı'ndaki tavuklarda hastalık olduğundan bunların İstanbul'a ticareti yasaklanmış ve bu durum mağduriyet yarattığı için tavukçu esnafı arzuhal vererek mağduriyetlerinin giderilmesini talep etmiştir. Tıbbiye Nezareti'yle yapılan muhabere sonucunda *İzmit'te vebâ-yı bakarî el – yevm hüküm – ferma olduğundan bu hastalık*

¹⁸ Dr. Aleksandr Zoeros Paşa (1842 – 1917), Aleksan Çaliki Efendi olarak da bilinmektedir. 1842'de Beyrut'ta doğan Zoeros Paşa, tıp eğitimine Piza'da başlayıp daha sonra Paris'te devam etmiş ve bu eğitimi 1863 yılında İstanbul'da tamamlamıştır. 1863 yılında iç hastalıkları kliniğine muallim muavini ve binbaşı olarak atanan Zoeros Paşa, 1876 yılında Mekteb-i Tıbbiye'ye muallim olarak tayin edilmiştir. Türkçe dışında Rumca, Fransızca, İtalyanca ve Arapça da bilen paşa, İstanbul'da bulunan Daü'l - Kelb Ameliyathanesi'nde Paris'ten getirdiği enfeksiyonlu tavşanlarla aşı hazırlamaya başlamış ve Pasteur metoduyla ilk aşılamaı 3 Haziran 1887'de yaparak Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye tebliğ etmiştir. Şark'ın ilk kuduz ve bakteriyoloji enstitüsü olan bu müesseseye Zoeros Paşa tarafından bakteriyoloji muayeneleri için bir laboratuvar da eklenmiştir. Bu laboratuvarın kurulmasıyla bu müessesenin ismi "Dersaadet Daü'l – Kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi" olarak değiştirilmiştir. Bu kurumda sığır vebası üzerine de incelemeler yapıldığı bilinmektedir ve bu müessese 1893 yılına kadar Osmanlı'nın bakteriyoloji işleri yapan tek kuruluşuydu. 1893'te Bakteriyolojihane-i Şahane açılınca bu müessese çalışmalarını kuduzla yöneltmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970), 30 – 33.

¹⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi* (DH. MKT), 1598/7.

²⁰ BOA, *DH. MKT*, 1601/3.

²¹ BOA, *DH. MKT*, 200/33. Bu uzun ve ayrıntılı risaleye hastalıkla ilgili tedbirlerin alınması başlığında ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

²² BOA, *DH. MKT*, 1603/3.

²³ BOA, *DH. MKT*, 1615/119.

mündefi' olmadıkça Dersaadet'e tavuk ve koyun ve sığır misillü mevadın ithali katiyen kabul olamayacağı belirtilmiştir.²⁴

1889 yılına ait başka bir belgede Kartal Kazası'na tâbi Sultançiftliği Köyü'nde Müslüman ve Ermeni mahallelerinde karasığır hayvanatında şiddetli vebâ-yı bakarının zuhur ettiği belirtilerek 7 günde 52 büyükbaş hayvanın telef olduğu ve yine bu kadar hasta hayvanın olduğu ifade edilmiş ve gerekli tedbirlerin kati bir surette alınması talep edilmiştir. Ayrıca Rusya'dan Hasköy'e çıkarılan 57 hayvanda ise şap [humma-yı kulaî] olduğunun muayene sonucu anlaşıldığı ve bu hayvanların kordon/karantina altına alındıkları şehremaneti baytar müfettişi tarafından Üsküdar'dan şehremanetine bildirilmiştir.²⁵ Rusya'dan gönderilen hayvanlarda sığır vebası haricinde şap gibi hastalıkların olması ve İstanbul'daki Kavak Karantinahanesi'nde yalnız sığır vebasının olup olmadığı'nın kontrol edilmesi devleti bu konuda harekete geçirmiş ve devlet Kavak Karantinahanesi'nde bulunan baytarı sığır vebası dışındaki hastalıkları kontrol ve muayene etmekle de görevlendirmiştir. Devlet ayrıca aynı baytara gemilerin boğazdan geçişi sırasında gemileri 5 – 10 dakika alıkoyarak gemi güverte ve ambarlarında bulunan hayvanları muayene etme görevi vermiştir. Osmanlı Devleti keza Rusya'dan gelen hayvanların sığır vebası ve diğer hastalıkları yaydığının bilincinde olarak sadece kontrol ve denetimle yetinmemiş aynı zamanda İstanbul Boğazı'nda bir karantina mahallinin tesis edilmesini sağlamıştır. 12 Ağustos 1889 tarihli ilgili belgede karantina mahallinin tesisine kadar hayvanların Şehremaneti müfettişince muayene edilmesi istenmiştir.²⁶

Bu dönemde İstanbul yakınlarındaki Silivri Kazası da sığır vebasından olumsuz etkilenen yerler arasındaydı. 1891 yılının sonlarında doğru hastalık kısmi bir azalma göstermişse de daha sonra yeniden nüksetmiş ve bölge uzun süre hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır.²⁷ İstanbul ve çevresinin 1880'lerin sonundan başlayarak 1890'larda katlanarak devam eden bir sığır vebası salgınına yakalanmasında Rusya gibi ülkelerde ortaya çıkan sığır vebasının da önemli bir rolü bulunmaktaydı.²⁸ Bu minvalde Rusya'da ortaya çıkan sığır vebası deniz ticareti nedeniyle Odessa gibi limanlar üzerinden İstanbul'a sirayet etmiş ve enfekte hayvan ve hayvansal ürünler başkentte hastalığın salgın halini almasında önemli bir rol oynamıştır.²⁹ İstanbul ve çevresinde hastalığın salgın halini almasında deniz ticareti dışında Adapazarı gibi mahallerden gelen muhacirlere ait hayvanların da önemli bir etkisi bulunmaktaydı. İznik Nahiyesindeki mandalarda hastalık sebebinin muhacirlerin elinde bulunan hayvanlardan kaynaklı olduğu yapılan tetkikler sonucu anlaşılmış ve bu hastalığa karşı gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.³⁰

²⁴ BOA, DH. MKT, 1638/97.

²⁵ BOA, DH. MKT, 1632/120.

²⁶ BOA, DH. MKT, 1647/50.

²⁷ *Takvim-i Vekayi*, 6 Cemâziyelevvel 1309/ 26 Teşrin-i Sani 1307, S. 150, 1.

²⁸ BOA, DH. MKT, 1632/120.

²⁹ Seda Tan, "İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakarî (1886 – 1891)," *Belleten* 87/310 (2023): 1025.

³⁰ BOA, DH. MKT, 1692/44.

İstanbul ve çevresindeki salgın durumu kentin gıda tedarik zincirinin yanında kentin ihtiyaç duyduğu ham madde ve diğer emtianın girişini diğer bir ifadeyle ithalini de zorlaştırıyordu. İstanbul, 19.yy.ın sonunda 1.000.000'a yaklaşan nüfusuyla oldukça kalabalık bir kentti ve bu açıdan İstanbul'un gıda temininin yanında ticaret ve sanayi için de aynı şekilde çeşitli emtiaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu minvalde devlet salgın karşısında Anadolu coğrafyasından İstanbul'a gönderilen ürünler için birtakım kontrol ve denetlemeler yapmaktan geri durmuyordu. Bu anlamda yapığı ve petrol ürünlerinin İstanbul'a ithali denetim altındayken aynı durum sığır vebasının bulunduğu mahallerden İstanbul'a gönderilen hayvan derileri ve kırıntıları için de söz konusuydu. Sığır vebasının bulunduğu bölgelerden bu tür ürünlerin dışarıya ihraç edilmesi belli şartlara bağlanmış ve yine ihraç edilecek ürünler için bölge karantina idareleri sorumlu tutulmuştur.³¹ Başkent İstanbul'da salgının hızlı bir şekilde yayılması 1880'lerin sonundan itibaren uluslararası ticareti de etkilemeye başlamıştır. Sığır vebası ve diğer hastalıkların hüküm sürdüğü Osmanlı topraklarından yapılan ithalat bu yıllarda sekteye uğrarken 1889 yılında Rusya hükümetinin *Memalik-i Şahane'den hayvanat idhalini men' eylemiş olduğu* belirtilmiştir. Rusya Dâhiliye Nezareti tarafından gazetelere verilen resmi ilanda Osmanlı ülkesinde zuhur eden vebâ-yı bakarîden dolayı Osmanlı'dan gelecek hayvanat ile hayvansal ürünlerin Rusya'ya girişine izin verilmeyeceği kaydedilmiştir.³²

Osmanlı Anadolu'sunda hüküm sürmekte olan sığır vebası 1890 yılında Edirne Vilayeti ve civarında da etkili olmuş ve hastalığın Bulgaristan topraklarına sirayet etmesi için Osmanlı hudutlarından Bulgaristan'a her türlü hayvan ve hayvansal ürün ihracatı yasaklanmıştır. Hastalıkla ilgili tedbirleri belirlemek için bu süreçte Bulgaristan ve Rumeli-i Şarki Kapıkethüdalığından da bilgi istenilmiştir.³³ Sığır vebasının Rumeli bölgesinde de hüküm sürmesi 1890'lı yılların sonunda Bulgaristan ile olan ticareti Rusya örneğinde olduğu gibi olumsuz etkilemiştir. Rusya'nın Osmanlı'dan ithal ettiği hayvan ile hayvansal ürünlere uyguladığı kısıtlamalar daha sonra 1890'lı yılların sonunda Bulgaristan tarafından da uygulanmaya başlamış ve *Memalik-i Şahane'den ihraç edilen hayvanat ile işlenmemiş mahsulat-ı hayvaniyenin Kırkkilise'nin Çatalca Karyesiyle Çatalca Sancağı'nda vebâ-yı bakarî hastalığının tekrar zuhurundan dolayı Bulgaristan'a idhali men' edilmiş olduğu* bildirilmiştir. Bu anlamda sığır vebasının Rusya ve Bulgaristan örneklerinde olduğu gibi Osmanlı ekonomisini 1890'lı yıllarda ciddi anlamda etkilediği ve devlet maliyesini de zor duruma düşürdüğü söylenebilir.³⁴ Bulgaristan ile olan ikili ilişkiler hastalığın 1890'ların sonuna kadar Rumeli bölgesinde etkili olmasından dolayı ilerleyen yıllarda epey sorunlu bir hale gelmiştir. Bu anlamda sınır boyunda bulunan Cuma-i Bala gibi Osmanlı köyü ile yine huduttaki diğer sınır köylerinin hayvanlarını otlatmak için Bulgaristan'daki arazi ve meraları kullanmaları bu yıllarda yasaklanmıştır.³⁵ Rumeli bölgesindeki hastalık 1890'ların sonunda açık bir şekilde

³¹ BOA, DH. MKT, 1608/68.

³² BOA, DH. MKT, 1601/61.

³³ BOA, DH. MKT, 1692/128.

³⁴ BOA, DH. MKT, 2129/13.

³⁵ BOA, DH. MKT, 2193/76.

salgın halini alırken 20.yy.a doğru hem sığır vebası hem de ruam³⁶ ve şap³⁷ gibi hastalıklar İstanbul ve civar bölgelerde ciddi olarak görülmeye devam etmiştir. Bu anlamda Şişli’de tramvay ahırlarında ve Altıncı Daire-i Belediye tanzifat ahırlarında ruam hastalığına denk gelirken Dolmabahçe civarında bulunan Küçük Çiftlik’te ise vebâ-yı bakariye rastlanmıştı. Devlet, bu tür hastalıkların önüne geçmek için bölgeye baytar gönderilmesini ve yine *tedabir-i fenniye*nin alınmasını istemiştir.³⁸

Sığır vebası Osmanlı coğrafyasında sadece İstanbul ve Rumeli bölgeleriyle sınırlı kalmamış hastalık 1880’lerden sonra tüm Anadolu coğrafyasında yaygınlık kazanarak salgın halini almıştır. Bu minvalde hastalık, 1890’ların başından itibaren Güney Anadolu’da da görülmeye başlamış ve önemli bir hayvan kaybına sebep olmuştur. 1893 yılında Diyarbakır Vilayeti’ne tabi Lice Kazası’nda sığır vebasının ortalığı kasıp kavurduğu belirtilirken hastalığın önünün bir türlü alınamadığı ifade edilmiştir.³⁹ Sığır vebası güney bölgelerinde hüküm ferma olma durumunu daha sonraki yıllarda da devam ettirmiştir. Buna göre 1899 yılına ait bir belgede Palu ve civarı başta olmak üzere Maden bölgesinde ciddi bir hayvan telefatinın meydana geldiği kaydedilmiştir. Bu dönemdeki hastalığın etkileri o kadar yoğun olmuştur ki sayıları binleri bulan rakamlar kayıtlara geçmiştir. Yine hastalığın şiddet ve yoğunluğundan dolayı Diyarbakırlı çiftçiler ellerinde bulunan zahireyi satıp yeni hayvanlar almak zorunda kalmışlardır. Ellerindeki zahireyi yani tohumluğu satmak zorunda kalan çiftçiler daha sonra devletten tohumluk istemiş ve bu dönemde 637 çiftçinin tohuma ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Devlet, bu hastalığın etkilerini en aza indirmek adına gerekli adımları atarken aynı zamanda çiftçilerin ihtiyaç duyduğu yaklaşık 6.600 kuruşun temin edilmesi için emir vermiştir.⁴⁰

Sığır vebası Güney Anadolu’da etkili olurken aynı zamanda 1880’lerin sonuna doğru Orta Anadolu’da salgın halini almış ve başta Ankara ve Konya Vilayetleri olmak üzere hastalık ilgili dönemde ciddi bir hayvan telefatinı sebebiyet vermiştir. 1889 yılında Ankara’da hayvan hastalıklarının muayenesi için görevlendirilen Binbaşı Hüsnü

³⁶ Sarıca ve mankafa hastalığı olarak da bilinen Ruam hastalığı İngilizce’de glanders olarak adlandırılmaktadır. Bu hastalık, daha çok atlarda ve tek toynaklılarda ortaya çıkmaktadır. Hastalık doğrudan temas yoluyla insanlara da bulaşmaktadır. Geniş bir yayılım gösteren tek tırnaklı hayvanlarda bu hastalık büyük kayıplara sebep olmaktadır. Hastalık son yıllara kadar ülkemiz başta olmak üzere birçok ülkede yeniden görülmüştür. Hastalığı eradike eden ilk ülkeler İrlanda, İngiltere, Danimarka ve Kanada’dır. Ülkemizde ise en son 2019 yılında görülen ruam hastalığı İstanbul Büyükşehir’deki atlarda ortaya çıkmış ve bunun üzerine 81 at itlaf edilmiştir. Büyükşehir’deki bu vakada herhangi bir insan vakası bildirilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğçe Arslan Torba, “Burkholderia Mallei: Ruam Hastalığı,” *Estüdam Halk Sağlığı Dergisi* 5/2 (2020): 353 – 361.

³⁷ Humma-yı kulâi ve tabak olarak da bilinen şap hastalığı geviş getiren hayvanlar ile domuzları etkileyen oldukça bulaşıcı akut viral bir enfeksiyondur. Hastalığın ölüm oranları %2 -5 arasında olmakla birlikte genç hayvanlarda akut viral miyokarditise bağlı olarak bu oran %50 – 60’lara kadar yükselebilmektedir. Bu hastalığa yakalanan hayvanlarda iyileşme süresi uzun sürmekte ve enfekte hayvanlar hastalığın yayılmasında doğrudan rol oynamaktadırlar. Dünyada 19.yy.ın sonu ile 20.yy.ın ilk yıllarında bu hastalıktan dolayı ciddi kayıplar meydana gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Barış İnce, Özgür Kanat, “Şap Hastalığı,” *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi* 26/2 (2015): 45 – 51.

³⁸ BOA, *DH. MKT*, 2139/88.

³⁹ BOA, *DH. MKT*, 2050/117.

⁴⁰ BOA, *DH. MKT*, 2198/51.

Bey, sığır vebasının bölgede yayıldığından şüphe ederek ziraat müfettişi ve asker iki tabip aracılığıyla hayvanları otopsi yapmış ve hastalığın zatü'l cenb olarak bilinen akciğer iltihabından ziyade sığır vebası olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Ankara Vilayeti'ne bağlı Mecidiye Kazası'nda zuhur eden hastalığın da sığır vebası olduğu ilgililer tarafından tespit edilmiş ve hem Ankara Vilayeti'ne hem de Baytar Nezareti'ne gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır.⁴¹ Ankara Vilayeti'nde hastalık ciddi bir yayılım gösterirken bazı bölgeler bu hastalıktan korunabilmiştir. Bu bölgelerden biri de Ankara Vilayeti'ne tabi Yozgat Sancağı idi. 1890 yılında yapılan tetkikler neticesinde Yozgat'ta sığır vebasıyla ilgili herhangi bir belirtiye rastlanmadığı kaydedilmiştir. Hastalığın Yozgat Sancağı'nda görülmemesinde ulaşım imkânlarının sınırlı olması önemli bir rol oynamış olabilir.⁴² Yozgat Sancağı gibi görece uzak ve sınırlı ulaşım imkânlarına sahip bölgeler sığır vebasından etkilenmezken Ankara Vilayet genelinde hayvan telefâtı 1880'li yılların sonu ile 1890'lı yıllarda ciddi bir artış kaydetmiştir. Hastalığın hüküm sürdüğü 1880'li yılların sonu ile 1890'ların başında vilayet genelinde büyükbaş hayvan sayısının 675.483 olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayının 519.685'i inek ve boğalardan 50.548'i ise mandalardan oluşmaktaydı. Geri kalanı ise bölgedeki çeşitli büyükbaş hayvanlardan meydana geliyordu. Bu yıllarda Ankara ve mülhakatında neredeyse her evde bir inek bulunduğu göz önüne alındığında bu sayının daha fazla olabileceği ve tahminen 800.000 – 900.000'e yakın büyükbaş hayvanın olabileceği düşünülebilir. Büyükbaş hayvan sayısı bu şekilde iken Ankara Vilayeti'nin genelinde 1.600.000'i koyun, 1.230.000⁴³ Ankara Keçisi ve 310.356'sı Anadolu keçisi olmak üzere toplam 3.140.356 küçükbaş hayvan bulunmaktaydı.⁴⁴

Küçükbaş hayvan sayısının 3.000.000 ve büyükbaş hayvan sayısının 1.000.000'a yaklaştığı 1890'ların ortalarında Ankara ve mülhakatında sığır vebası kalıcı bir hâl almış ve hastalığın büyükbaş hayvan sürülerinde görülme oranı %40 ila %50 arasında olmuştur. Sığır vebası dışındaki hastalıklar ise kısmen daha az görülüyordu. Örneğin Zatü'l cenb olarak bilinen akciğer iltihabı ne sığır vebası kadar yaygın ne de sık görülüyordu. Yine hayvanlara ait ağız ve diş hastalıkları boğa, manda, koyun ve deve gibi hayvanlarda nadiren görülüyordu ve bu tür hastalıklar ölümcül olmayıp ciddi bir telefata da sebep olmuyordu. Bu hastalıklar dışında Ankara ve civarında yağışlı yıllarda özellikle koyun ve keçilerde kısmen de olsa çiçek hastalığı görülebiliyordu. Koyun ve keçilerde ayrıca uyuz vakalarına da rastlanılmakla beraber bu hastalığın her yerde görülmediği kaydedilmiştir. Uyuz hastalığına yakalan hayvanlar kontrol altına alındığından bu hastalığın yayılması engelleniyordu. 1890'lı yılların ortasında Ankara Vilayeti'nde sığır

⁴¹ BOA, *DH. MKT*, 1598/99.

⁴² BOA, *DH. MKT*, 1742/73.

⁴³ Ankara Keçisi ile ilgili rakamlar, 19.yy.ın sonlarında Anadolu'ya seyahat gerçekleştiren Batılı gezginler tarafından da doğrulanmaktadır. Bu gezginlerden biri olan Vital Cuinet 1893 yılında Ankara Keçisi sayısını yukarıda ifade ettiğimiz gibi 1.230.000 olarak vermektedir. Ankara Keçisi hakkında kaleme alınan ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mehmet Ak, "Batılı Gezginlerin Gözlem ve Değerlendirmelerinde Ankara Keçisi," *Gazi Akademik Bakış* 14/28 (2021): 267 – 302.

⁴⁴ *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Report on the Agricultural Condition of the Vilayet of Angora* (London, 1895), 13 – 14.

vebası kadar sıkça görülen bir diğer hastalık ise şarbon ya da yanıkara⁴⁵ olarak bilinen hastalıktı. Şarbon hastalığına karşı bu yıllarda tedavi⁴⁶ halen mümkün olmadığından hastalık hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvanlarda ciddi kayıplara sebep olabiliyordu.⁴⁷ Hayvan hastalıklarının ciddi kayıplara sebep olduğu Ankara Vilayeti'nde tüm zorluklara rağmen hayvansal ürün ile yün ihracatı sağlıklı hayvanlardan elde edilen ürünler üzerinden bu yıllarda devam ediyordu. Bu dönemde Haymana'dan Marsilya'ya yün ihracatı gerçekleşirken yine İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak için Haymana'dan İstanbul'a koyun gönderiliyordu. 1890'ların ortalarında Anadolu Demir Yolu Şirketi Ankara hattında aktif bir şekilde demir yolunu işlettiği için bu yıllarda ortalama 90 vagon diğer bir ifadeyle 8.550 adet koyun demir yolu aracılığıyla İstanbul'a sevk edilebiliyordu.⁴⁸

Ankara Vilayeti'nde ticari faaliyetlerin hem yurt dışıyla hem de yurt içiyle devam edebilmesi önemli olmakla birlikte aynı dönemlerde Konya Vilayeti de sığır vebasından kaynaklı çeşitli sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. 1890 yılının Aralık ayına ait bir belgede Isparta Sancağı'nda çift hayvanlarında sığır vebasının zuhur ettiği belirtilerek 3.000 – 4.000'e yakın hayvanın telef olduğu ifade edilmiş ve hastalığın vilayetin diğer bölgelerine de sirayet ederek Konya ve çevresinde hayvanat telefataına sebep olduğu belirtilmiştir. Konya Vilayeti'nde bulunan bir baytarın ise *Isparta'da müdavat ile meşgul bulunması hasebiyle diğer sancaklarda ve merkezde fenn-i baytariyye(ye) aşına kimse olmadığından bahisle en yakın mahallerden iki üç nefer baytarın ref'i izamu istenmiştir*. Buradan hareketle 1890'ların başında Konya Vilayeti'nde de hayvan telefataının yüksek olduğu söylenebilir.⁴⁹ Konya Vilayeti ve sancaklarında hastalığın 1890'ların sonuna doğru da yayıldığı ve salgına dönüştüğü görülmektedir. 1897'de kaleme alınan bir konsolosluk raporunda Konya ve çevresinde sığır ve koyun yetiştiriciliğinin yörenin ana ekonomik kaynaklarından biri olduğu kaydedilmiş ancak yıllık ölüm oranlarının

⁴⁵ Hayvan hastalıkları ve insan kaynaklı hastalıklar birçok araştırmaya konu olmuştur. Yörüklerin halk hekimliği konusundaki uzmanlıkları ve tedavi yöntemleri için bkz. Mehmet Ak, "Yörüklerde Halk Hekimliği," *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 57 (2017): 395 – 405. İnsan kaynaklı hastalıkların tedavi yöntemleri ve bunun seyahatnamelere yansımaları hakkındaki bir araştırma için bkz. Özlem Batğı, "Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanının Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri," *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2017): 169 – 182.

⁴⁶ Şarbon aşısının Osmanlı coğrafyasında kullanımı ve ne şekilde temin edildiğine dair Mülkiye Baytar Mektebi bakteriyoloji ve emraz-ı sâriye muallimi Nikolaki Mavridis'in kaleme aldığı *Tababet-i Baytariyyede Aşı, Serum ve Toksinler Tatbikatı* isimli eser önemli bilgiler vermektedir. Mavridis, şarbon aşısını şu şekilde tanımlamaktadır: "Hayvanat-ı muhtelifede zuhur eden cemre (dalak) hastalığına karşı muafiyet vermek için kuvve-i virüsiyeleri farklı ve iki defada zerk olunan aşı olub birinci gayet hafif ve hayvanı ikinci ve daha kuvvetli bir aşının tesirinden muhafaza eder bu ikinci aşı zerk edilince 15 gün sonra hayvanı asıl cemre hastalığından muhafaza eder ve mukavemet keyfiyeti bir sene devam eder. (...) Şarbon aşısı evvelce Paris'te Pasteur Enstitüsü'nden talep edilirdi. İki seneden beri Macaristan'da da bir şube ihdas edilip şark hükümetlerine oradan aşısı gönderilir. Adresi Şudur: Mr. Eugène Fou Cault VI Andrassy – cet 105, Budapest." Ayrıntılı bilgi için bkz. Nikolaki Mavridis, *Tababet-i Baytariyyede Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı*. (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330), 8 – 14.

⁴⁷ *Report on the Agricultural Condition of the Vilayet of Angora*, 15 vd.

⁴⁸ *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey. Report for the Year 1893 on the Trade of Angora* (London, 1894), 2 – 3.

⁴⁹ BOA, DH. MKT, 1793/154.

yüksekliğinin ciddi kayıplara sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Bu yıllarda hem hastalık hem de kuraklıktan dolayı hayvan sürülerinde %10 civarında kayıplar yaşandığı ifade edilmiştir.⁵⁰ Orta Anadolu’da hayvan sürülerindeki kayıplar, 20.yy.ın başında artış eğilimi göstermeye devam etmiştir. Bu artış eğilimi Sivas gibi yörelerde hastalıklardan kaynaklanan ölüm oranlarının %15’lere kadar yükselmesine yol açmıştır. Bu oranlar, tarım ve hayvancılığın esas geçim kaynağı olduğu bu yörelerde ciddi bir ekonomik daralmayı da beraberinde getirmiştir.⁵¹

Hayvan hastalıkları 20. yy.ın ilk yıllarında Orta Anadolu’da sadece sığır vebası ile de sınırlı kalmamış diğer birçok hastalık da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Hayvan ölüm oranı bu yıllarda Sivas’ta %15’lerde iken 20. yüzyılın başında bu oran Konya Sancığı’nda %22’lere kadar yükselmiştir. Ölüm oranlarının en iyi tahminlere göre %15 – 20 arasında seyrettiği 1900’lerin ilk yıllarında bölgedeki hayvansal ürün üretimi ve et ihtiyacı da sekteye uğramıştır. Hayvan ölüm oranlarının yüksekliği yün, tiftik ve deri gibi ürünlerin elde edilememesine sebep olduğu gibi bu ürünlere bağlı endüstrilerin de zor durumda kalmasına neden olmuştur. İfade edilen duruma bir örnek vermek gerekirse normal koşullar altında Konya ve mülhakatında yıllık 1.000 metrik ton yün elde edilirken 1907 yılında küçükbaş hayvanlar arasındaki ölümlerden dolayı bu miktar 650 tona kadar gerilemiştir. Bu yıl, 150.000 okka diğer bir ifadeyle 192.300.000 kg yün ise ölü hayvanlar üzerinde kalmış ve kırılmamıştır. Hayvan ölümlerinin sürekli ve yoğun olması tereyağı gibi hayvansal ürünlerin üretimini ciddi anlamda azaltırken susam yağı gibi ürünlerin üretimini tetiklemiştir. Konya ve çevresinde 1907 yılında yaşanan sığır vebası ve diğer hastalıklar Orta Anadolu’da yaşayan insanları doğal olarak susam yağı tüketmeye yöneltmiştir.⁵² Hayvan hastalıklarının yoğun hissedildiği ve insanların tüketim alışkanlıklarının bir noktada zorunlu olarak değiştiği bu yıllarda Konya ve çevresindeki küçükbaş hayvancılık kısmen de olsa önemini koruyabilmiştir. 20. yy.ın ilk yıllarındaki ağnam vergisine göre bu bölgede 3.000.000 küçükbaş hayvanın olduğu tahmin edilmektedir. Konya ve Niğde Sancakları 2.000.000’a yakın küçükbaş ile en büyük hayvan varlığına sahip sancaklar iken Sultan Hanı ve Cihanbeyli gibi yöreler de önemli birer küçükbaş hayvan merkeziydi.⁵³

Anadolu’nun farklı yerlerinde zuhur eden sığır vebası 1880’lerin sonundan itibaren Batı Anadolu’da da salgın halini almış ve ciddi kayıplara sebep olmuştur. Bu minvalde 19 Haziran 1889 tarihli bir kayıta Aydın Vilayeti’ndeki sığırlarda ortaya çıkan hastalığın sığır vebası olduğu ve hastalığın şiddetlenerek bölgeyi ciddi anlamda etkilediği ve bu durumun Aydın Vilayeti Sıhhiye Müfettişliği’nce telgrafla İstanbul’a bildirildiği kaydedilmiştir. Hastalığın bölgede şiddetlenmesi ve kayıplara sebep olması sonucunda

⁵⁰ *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Angora and District* (London, 1898), 8 – 9.

⁵¹ *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1903* Vol: II, (Washington: Government Printing Office, 1904), 516.

⁵² *Diplomatic and Consular Reports. Report for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District* (London, 1908), 21, 25.

⁵³ *Diplomatic and Consular Reports. Report for the Year 1906 on the Trade of Constantinople and District* (London, 1907), 26 – 27.

bölgeye baytar Binbaşı İbrahim Efendi gönderilmiştir. İbrahim Efendi yanırlıklı bu hastalığın zatü'l - cenb yani akciğer iltihabı olduğunu teşhis etmiş ve bunun üzerine sığır vebasının *vilayetin her tarafına istila etmiş olduğu baytar komisyonunca bi't – tedkik anlaşılmış* ve İbrahim Efendi'nin yerine Mekteb-i Harbiye-i Şahane baytar muallimlerinden Binbaşı Galip Bey ile şehremaneti baytar müfettişi kolağası Haydar Efendilerin vilayete tayin edilmeleri ve aynı zamanda harcırahlarının ödenmesi istenmiştir.⁵⁴ Aydın Vilayeti'ndeki sığır vebasının salgın hali 1889 yılının sonraki aylarında da devam etmiştir. 12 Ağustos 1889 tarihli bir belgede hastalığın İzmir ve civarında hüküm sürdüğü ve bu bölgelerden Dersaadet'e hayvan ithal edildiğinin tespit edildiğı ve bu şekilde hareket edilmesi halinde hastalığın önünün alınamayacak derecede yayılacağı şehremaneti baytar müfettişi tarafından bildirilmiştir.⁵⁵

Sığır Vebası daha sonra 1890'lı yılların başında da Batı Anadolu Bölgesi'ni etkilemeye devam etmiştir. 1890 yılı başlarında Aydın Vilayeti'nden Tıbbiye Nezareti'ne yazılan bir tahriratta *hastalığın zuhurundan 1305 senesi Şubat nihayetına kadar suret-i zuhuruyla esbab-ı sirayetinin ve hayvanatın mevcuduyla miktar-ı telefât* hakkında bilgi istenilmiştir. Tahriratın içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla Aydın Vilayeti'ne tabi bölgelerde 1890 yılında ciddi bir hayvan kaybı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Yine 28 Ekim 1890 tarihli bir belgede, Denizli Sancağı'na bağlı Karaağaç, Buldan, Sarayköy ve Denizli merkez kazalarında sığır vebasının hüküm sürdüğü ve bu hastalığın ortadan kaldırılması için kurulan kordonların⁵⁷ muhafaza edilemediğı belirtilmiş ayrıca hasta hayvanların itlaf edilip edilmediğı Aydın Vilayeti mülkiye baytarından sorulmuştur. Adı geçen kayıтта Denizli Sancağı'nda 1890 yılında sığır vebasının *hüküm ferma* olduğunun özellikle belirtilmesi hastalığın boyutu hakkında fikir vermektedir.⁵⁸ Sığır vebasının Aydın Vilayeti'nde 1890 yılında etkili olması devleti sıkı tedbirler almak durumunda bırakmıştır. Bu hususta Kasım 1890 tarihli bir kayıтта hastalığın tekrardan baş gösterdiğı ve hastalığın yayılmasına mahal vermemek adına 2 – 3 baytarın getirilip istihdam edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınarak telef olan hayvanların da derhal gömülmesi istenmiştir. Hastalığın bölgede hızlı bir şekilde yayılmasını önlemek adına hastalığın sirayetine sebep olanlar, hastalık ortaya çıktığında hükümete bilgi vermeyenler ile sıhhi tedbirlerin uygulanmasına karşı hareket edenler ve vazifelerini yerine getirirken ihmalkârlık gösteren memurlar hakkında gerekli cezai işlemlerin yapılması için bir kanun hazırlanması Aydın Vilayeti Sıhhiye Müfettişliğı tarafından ifade edilmiştir.⁵⁹

⁵⁴ BOA, DH. MKT, 1629/90.

⁵⁵ BOA, DH. MKT, 1647/50.

⁵⁶ BOA, DH. MKT, 1728/94.

⁵⁷ Kordon bir hastalığın yayılmasını engellemek adına yapılan izolasyon ve aynı zamanda hastalığın belli bir bölgede kalması için uygulanan bir sağlık tedbiridir. Kordon Osmanlı'nın son dönemlerinde sıkça uygulanan bir sağlık tedbiriydi. Kamus-ı Türkî'de kordon şu şekilde tanımlanmıştır: "Bir mahallin karantinaca veya gümrük vesairece muhafazasıçün tayin olunan ve kolcularla muhafaza olunan hat." Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî* (İstanbul: Sahafılar Kitap Sarayı, 2008), 1094.

⁵⁸ BOA, DH. MKT, 1800/59.

⁵⁹ BOA, DH. MKT, 1779/78.

Sığır vebasının 1890'ların başlarında Anadolu coğrafyasında hüküm sürmesi bu dönemde devlet tarafından başka uygulamaların yapılmasını da zaruri kılmıştır. Bu anlamda sığır vebası ve diğer bulaşıcı hastalıkların olduğu mahallerde kordonlar teşkil edilmiş ve bu kordonların korunması istenmiştir. Ancak sosyoekonomik koşullardan dolayı bu kordonları muhafaza etmek her zaman mümkün olamamış ve insanlar kordonlardan gizlice hayvan kaçırarak hasta hayvanların etinden o dönemlerde de ciddi bir tüketimi olan pastırma ve sucuk gibi gıda ürünleri imal edip satmışlardır. Devlet bu tür istenmeyen durumların önüne geçmek için birtakım cezai işlemleri de uygulamaya sokmuş ve aynı zamanda bulaşıcı hastalıkların önünün alınması için ihtiyaç duyulan baytarların karışılması yoluna da gitmiştir.⁶⁰ Devlet ayrıca yine 1890'ların başında Osmanlı Anadolu'sundaki kentler arasında ticareti de ciddi anlamda yasaklamıştır. 1890'ların hemen başında alınan kararlara ayrıntılı bir şekilde bakıldığında Anadolu coğrafyasındaki bir kentten diğer bir kente herhangi bir emtia ile hayvansal ürün ve benzeri ürünleri göndermenin yasaklandığı görülmektedir. Bu anlamda devlet sığır vebasının hızlı bulaşıcı özelliğinin farkında olarak kentler arasındaki ticari ilişkileri kısıtlama yoluna gitmiş ve bu şekilde bir nebze de olsa hastalığın önü alınmaya çalışılmıştır.⁶¹

Devlet 1890'ların başında çeşitli zaruri tedbirler alarak hastalığın yayılmasını engellemeye çalışırken sığır vebası 1890'larda Orta ve Batı Anadolu dışında Karadeniz Bölgesi'nde de ortaya çıkmıştır. Karadeniz Bölgesi'nde Canik Sancağı bu hastalıktan etkilenen mahallerin başında gelmekteydi. 1890 tarihli birçok kayıta hastalığın bölgede ciddi olarak yayıldığı ve aynı zamanda hayvan telefataına sebep olduğu kaydedilmiştir. Devlet, bu tür bölgelerde yukarıda çeşitli yerlerde de ifade edildiği üzere hastalığın ortaya çıkışını, hastalıkla ilgili ayrıntıları ve ne kadar hayvanın telef olduğunu sürekli öğrenme yoluna gitmiştir.⁶² 1890'lı yılların başında Anadolu'da yaşanan bu salgın devleti birçok konuda zor durumda bırakmıştır. Devlet, hastalığın Anadolu coğrafyasının doğusundan batısına yayılımı ve hastalığın sürekliliği karşısında teyakkuz durumuna geçmiştir. 16 Haziran 1890 tarihli bir tahriratta *vebâ-yı bakari illetin hüküm sürdüğü cihet ve iskelelerin nerelerde olduğu* sorulmuş ve hastalığın seyrine göre buralarda hareket edilmesi istenmiştir.⁶³ Hastalığın 1890'lardaki yaygınlığı ve salgın hali öyle bir hal almıştır ki dönemin önemli dergilerinden biri olan *Servet-i Fünûn* Osmanlı çiftçilerinin sığır vebasından dolayı ciddi bir felaketle karşı karşıya olduklarını belirtip ziraat işlerinde öküz ve sığırdan ziyade at kullanılmasını teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dergi, atların bulaşıcı hastalıklara yakalanma oranının daha düşük olduğunu belirtip hastalık karşısında şaşkın ve umutsuzluğa kapılan çiftçilerin ziraat işlerinde at kullanmasını bir yerde zaruret hâlini aldığını kaydetmiştir.⁶⁴

⁶⁰ BOA, DH. MKT, 1773/23.

⁶¹ BOA, DH. MKT, 1692/21.

⁶² BOA, DH. MKT, 1744/122.

⁶³ BOA, DH. MKT, 1807/82.

⁶⁴ *Servet-i Fünûn*, 12 Kanun-ı Evvel 1312, S. 302, 249 – 250.

Sığır vebasının bu şekilde Anadolu’da salgın halini alması yukarıda ifade edildiği üzere 1880’lerin sonundan itibaren askeri ve sivil baytarlardan oluşan bir komisyonun teşkil edilmesini gündeme getirmiştir.⁶⁵ Bununla beraber devlet sığır vebası gibi bulaşıcılığı yüksek bir hastalığı sadece bürokratik yollarla üstesinden gelemeyeceğinin farkında olarak çeşitli sıhhi ve fenni tedbirlere de başvurmaktan geri durmamıştır. Osmanlı Devleti, bu tür hastalıklarla mücadele etmek için aynı zamanda 1880’lerin sonunda uygulanmaya başlanan aşılama sistemini de yaygınlaştırmak istemiş ve ülkenin ihtiyaçlarına göre sivil veterinerlerin yetiştirilmesine gayret göstermiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti, ünlü Fransız kimyager ve mikrobiyolog Louis Pasteur’ün ehil hayvanları ölümcül hastalıklardan korumak amacıyla geliştirdiği aşığı uygulamaya gayret etmiştir. Hayvan hastalıklarına karşı aşıyla birlikte her zaman ihtiyaç duyulan sivil veteriner hekimlerin yetiştirilmesine ise çaba sarf edilmiş ve 1889 yılında Mekteb-i Mülkiye’de fenn-i baytariyeye mahsus olmak üzere bir sınıf açılması talep edilmiştir. Daha sonra devlet kurumları arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla sivil veterinerlerin yetiştirilmesi konusu çeşitli aşamalardan geçerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu hususta veterinerlerin iki yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de eğitim almaları ve üçüncü sınıftan itibaren de Halkalı Ziraat Mektebi’ne gönderilmeleri düşünülmüştür. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de açılması düşünülen sınıf için gündüz eğitim verilmesi planlanmaktaydı. Devlet, ülkede yeteri kadar veteriner bulunmamasının yukarıda adı geçen hayvan hastalıkları söz konusu olduğunda ülkeyi zor durumda bıraktığının farkındaydı ve bahsedilen tüm bu sebeplerden dolayı bu sınıfın bir an evvel açılması bekleniyordu.⁶⁶ *Mülkiye Baytar Mektebi* olarak tarihe geçen bu yapılanma Fransa’daki Alfort Veteriner Okulu’nun müfredatını örnek alarak 1889 yılında 25 öğrenci ile Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’nin binasında eğitime başlamıştır.⁶⁷ Öte yandan 1895 yılında Baytar Ameliyat Mektebi’nin kurulması da gündeme gelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Mülkiye Baytar Mektebi meydana getirilirken Alfort Veteriner Okulu örnek alınmıştı. Bu okul Fransa’da bulunan üç veteriner okul arasında en önemli okul olarak görülmüyordu. Bunun en önemli nedeni de okulun Paris’te kurulup hasta hayvanları tedavi etmek için önemli bir ameliyathaneye sahip olması gösterilmektedir. Dönemin gözlemcileri Osmanlı topraklarında da ameliyat yapacak bir baytar okulunun açılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Böyle bir okulda eğitim gören baytarların çok daha başarılı olacakları ve bunların edindikleri tecrübeler sayesinde hayvan hastalıklarının ortadan kaldırılmasında doğrudan etkileri olacağı ifade edilmiştir.⁶⁸

⁶⁵ BOA, *DH. MKT*, 1601/3.

⁶⁶ BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi* (MF. MKT), 107/27.

⁶⁷ Özen, *Mülkiye Baytar Mektebi*.

⁶⁸ *İkdam*, 15 Rebiyülahir 1313/22 Eylül 1311, S. 429, 1. *İkdam* Gazetesi’nin 4 Ekim 1895 tarihli ve 429 numaralı sayısında kaleme alınan makale, *Baytar Ameliyat Mektebi* adını taşımakla beraber mülki baytar mektebinde ameliyathanenin eksikliğine vurgu yapmış ve ameliyathanenin hayvan hastalıklarının önlenmesinde ve tecrübe kazanılmasında önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. İlgili makalede Paris’teki Alfort Veteriner Okulu’nun Fransa’nın en itibarlı okulu olarak kabul edilmesinde bu okulun uygulamalı çalışmalar yapması ve bunun sonucunda buradan mezun olan veteriner öğrencilerinin ciddi bir tecrübe ile buradan ayrılmasının üzerinde durulmuştur.

Osmanlı Devleti, 1890’larda tüm Anadolu’yu deyim yerindeyse kasıp kavuran bulaşıcı sığır vebası karşısında yalnızca kurumsallaşmaya gitmemiş, aynı zamanda dönemin tıbbi ve fenni imkânlarından da faydalanma yolunu da tercih etmiştir. Bu anlamda hastalığa karşı serum ve aşı çalışmalarına azami gayret gösterilmiş ve Bakteriyolojihâne-i Şâhane veya Osmanî bu hususta devletin en önemli kurumlarından biri haline gelmiştir. Bakteriyoloji enstitüsü görevi gören bu kurum 1893’te İstanbul’da ortaya çıkan kolera sırasında Paris’ten bizzat devlet tarafından davet edilen Dr. André Chantemesse’in teklifi üzerine 1893 yılında kurulmuştur. Bu bakteriyoloji enstitüsünün çalışma alanları Paris’te bulunan Pasteur Enstitüsü örnek alınarak belirlenmiştir.⁶⁹ Bakteriyolojihâne-i Şâhane’nin tesis edilip 1893 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhane’nin bahçesinde inşa edilen ahşap bir binada çalışmalara başlaması 1890’larda salgın halini alan sığır vebasına karşı serum ve aşı çalışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu noktada 1897 yılında Gebze [Gekboze] ve Çatalca Sancakları’nda hastalığın salgın halini alması karşısında hastalığa bir çare bulmak adına bölgede bulunan hasta hayvanlar üzerinde ilmi tetkik ve denemeler yapmak üzere Bakteriyolojihâne-i Şâhane müdürü Maurice Nicolle’ün seçeceği bir muavinin ismi geçen bölgelere gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca gönderilecek kişiden gerekli tetkikleri yapıp hastalığın tedavi edilmesi hususunda ilerleme kaydetmesi beklenmekteydi.⁷⁰ Sığır vebasına karşı bu tür tıbbi ve fenni çalışmalar hastalığın 1890’ların sonuna doğru İstanbul ve Çatalca bölgesinde hissedilir düzeyde etkili olması üzerine daha da yoğunlaşmıştır. Bu minvalde Gebze ve Çatalca Sancakları’na gerekli tedbirleri almak üzere baytar Adil Bey ile muavini gönderilmiş ve hastalığın önünü geçmek adına gerekli olan hayvanat ile malzemelerin temin edilerek bakteriyolojihâneye gönderilmesi Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti’nden istenmiştir.⁷¹

Sığır vebasına karşı dönemin hem tıbbi teknolojisinin kullanılması hem de serum çalışmalarına önem verilmesinin bir sonucu olarak bu hastalığa karşı Dr. Nicolle ile baytar Adil Bey tarafından 1897 yılında serum geliştirilmiş ve hazırlanan bu serum bakteriyolog veteriner Ali Rıza [Uğur] ve Nikolaki Bey tarafından yerinde uygulanarak olumlu sonuçlar alınmıştır. Bu dönemde önemli bilimsel çalışmalara imza atan Fransız Dr. Nicolle’ün 1901 yılında İstanbul’u terk etmesi üzerine hayvan hastalıklarının araştırılması, aşı ve serumların hazırlanması Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti bünyesinde bulunan Bakteriyolojihâne-i Baytarî’ye bırakılmıştır. Mülkiye Baytar Alisi [Yüksek Baytar Mektebi] bahçesinde inşa edilen Bakteriyolojihâne-i Baytarî’nin müdürlüğüne Adil Bey getirilirken bu müessese Eylül 1901 tarihi itibarıyla aşı ve serum çalışmalarına başlamıştır. 1901 Eylül ayında çalışmalara başlayan bu kurumda beş fenni ve idari memur, bir laboratuvar, sekiz müstahdem ve sayıları daha sonra 12’ye yükselen serum öküzlere bulunmaktaydı. Bu kurumun 1904 yılında iki laboratuvarı, iki idare odası ve bir ameliyathanesi bulunan yeni bir binaya taşındığı bilinmektedir. 1908 yılına kadar bu müessesede sığır vebası serumu, mallein ve tüberkülin gibi aşı maddeleri

⁶⁹ Nuran Yıldırım, “ Bakteriyolojihane-i Şâhane’de Veteriner Bakteriyoloji 1893 – 1901” (I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri - Prof. Dr. Ferruh Dinçer’in 70’inci Yaşı Anısına – Elazığ 30 Mart - 1 Nisan, 2006), 171 – 172.

⁷⁰ BOA, *Bâb-ı Ali Evrak Odası* (BEO), 1053/78936.

⁷¹ BOA, *BEO*, 1058/79337.

üretilmekteydi. Bu müessese verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere son dönem Osmanlı veterinerlik tarihi ve veteriner bakteriyoloji çalışmaları için önemli bir yer tutmaktaydı.⁷²

Osmanlı Devleti'nin 20.yy.a doğru kontrol etmeye çalıştığı sığır vebası 20.yy.ın ilk yıllarında ve daha sonra II. Meşrutiyet Dönemi'nde de kendini hissettirerek devam etmiştir. Hastalığın 20.yy.ın ilk yıllarında yoğun hissedildiği bölgelerin başında Konya Vilayeti ve mülhakatı gelmekteydi. 1907 yılındaki kayıtlarda vebâ-yı bakarî hastalığının vilayet genelinde hüküm sürdüğü ve bu hastalıktan dolayı önemli miktarda hayvanın telef olduğu kaydedilmiştir. İlgili kaynaklarda hasta hayvanların sağlamlarıyla karışmasının engellenemediği gibi hastalıktan telef olanların da ortada bırakıldıkları ve bundan dolayı hastalığın yayıldığı belirtilmiştir. Bu dönemde hastalığın önlenmesi için fenni tedbirler alınmakla beraber bunların hastalığın önüne geçmek için kâfi gelmediği ve hastalığın Konya ve civarında kontrol altına alınması için bir baytarın gönderilmesi talep edilmiştir. Gönderilecek baytar aracılığıyla hastalığın nasıl bir gelişme seyri izlediği öğrenilmeye ve hastalıkla ilgili gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır.⁷³ 1907 yılında yaşanan bu gelişmeler benzer şekilde 1908 yılında da devam etmiştir. Osmanlı Anadolu'su iki yıl üst üste kötü bir hasat deneyimlerken aynı zamanda sığır vebasından dolayı da ekonomik zorluklar baş göstermiştir. O dönem yaşanan soğuk ve kurak kış mevsimi ile sığır vebasının yaygınlığı hayvan ölüm oranlarını ciddi oranda yükseltmiştir. Bu yıllarda ölüm oranları hem sığır cinsi hayvanlar arasında hem de küçükbaş hayvanlar arasında oldukça yayılmış ve ülke ekonomisi de bu durumdan oldukça olumsuz etkilenmişti.⁷⁴

Osmanlı Anadolu'sunda görülen hayvan hastalıklarının yoğunluğu bölgeler arası birtakım farklılıklar gösterse de başta sığır vebası olmak üzere hayvan hastalıkları II. Meşrutiyet yıllarında ciddi bir sorun olmaya devam etmiştir. Hastalıklar 1908 yılında Anadolu'nun güney bölgelerinde de hissedilir düzeyde yaygınlaşmıştı. Sığır vebasının en yoğun hissedildiği bölgeler Diyarbakır ile Mamûretü'l Aziz [Elazığ] gibi bölgelerdi. Bu bölgelerde hayvancılık bölgenin temel geçim kaynakları arasında yer almakla birlikte bu yıllarda ortaya çıkan karışıklıklar ve hastalıklar Diyarbakır Vilayeti'nde ciddi bir hayvan telefâtına sebep olmuş ve vilayeti gerçek anlamda zor durumda bırakarak ihracat ve ithalatın da azalmasına sebep olmuştur.⁷⁵ Hastalığın Güney Anadolu Bölgesi'ndeki noktaları bu şekilde etkilemesi 1908'den sonraki yıllarda da devam ederek I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Bu anlamda hastalığın Erzurum, Elazığ ve Sivas gibi

⁷² A. Nevzat Tüzdil, *Türkiye'de Veteriner Fakültesinin Tarihi ve Laboratuvar Hayatının Başlangıcı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, 1955), 40 – 41; Osman Ergin, *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri* (İstanbul: Osman Bey Matbaası, 1940), 68 – 71; Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, (İstanbul 1985), s. 1336 vd.

⁷³ BOA, BEO, 3018/226281.

⁷⁴ *Diplomatic and Consular Reports. Report for the Year 1908 on the Trade of Constantinople and District* (London, 1909), 4.

⁷⁵ *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1908* Vol: II, (Washington: Government Printing Office, 1909), 667 vd.

mahallerde salgın halini alması karşısında devlet Rumeli Bölgesi'nde görev yapan 3 baytarı bu yerlerde gerekli sıhhi ve fenni tedbirleri almak için görevlendirmiştir. Bu yıllarda hastalık Rumeli ve civarında Anadolu coğrafyası kadar etkili olmadığı için devlet bu baytarları burada görevlendirebilmiştir. 1909'dan sonraki zaman diliminde hastalığın bir türlü önlenememesi üzerine *Heyet-i Sıhhiye-i Baytariyye* adıyla bir heyetin teşkil edilmesi de gündeme gelmiştir.⁷⁶ Heyetin oluşturulmaya çalışıldığı 1908 sonrası dönemde hastalık Batı Anadolu'da Bursa ve Bandırma gibi yerlere de sirayet etmiştir. Hastalığın yaygınlığı karşısında dönemin süreli yayınlarında halkın bu melun hastalıktan bıkip usandığı ve ne yapacağını bilemediği kaydedilirken hastalığın tüm kâinatı tehdit eder hale geldiğinin ifade edilmesi hastalığın toplum üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerini göstermesi açısından önemlidir. II. Meşrutiyet ve sonrasındaki dönemde etkili olan sığır vebasına karşı halkın devletten sürekli olarak fedakârlıkta bulunulmasını istemesi de toplumun çaresizliğinin bir yansımasıdır.⁷⁷

1910'lu yıllara doğru etkisini iyice artıran sığır vebası 1910'lu yıllarda Ege ve Batı Anadolu'yu da etkisi altına almıştır. Dönemin süreli yayınlarında bu hastalığın artık *maraz-ı müdhiş* olarak ifade edilmeye başlandığına da bu yıllarda şahit olunmaktadır. Dönemin süreli yayınlarının sütunlarında neredeyse her gün bu *maraz-ı müdhişenin tevessü' ettiği*ne dair haberlere rastlamak mümkündür. İkdâm Gazetesi'nde yayımlanan ve *Muhterem Milletvekillerinden İstirhamımız* başlığını taşıyan bir makalede hastalığa dair şu cümleler hastalık karşısında geç Osmanlı toplumunun içine düştüğü durumu gözler önüne sermektedir: “ (...) Evet, bu hastalık tevessü' etmek değil daha pek vahim neticeler tevhit eyleyecektir. Vilâyat-ı Osmaniye'nin kâffesinde az çok hüküm-fermâ olan hayvan hastalıklarından en ziyade telefât veren, halkı büyük bir nispette mutazarrır eden vebâ-yı bakarîdir. ”⁷⁸ Sığır vebasının 1910'lara değin bu şekilde tüm Anadolu coğrafyasını etkisi altına alması Osmanlı köylüsünün hayatını da ciddi şekilde etkilemiştir. Bu anlamda hastalık var olan büyükbaş hayvanatı telef ettiği için Anadolu köylüsü II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ziraat Bankası'na tarla ve arazisini rehin bırakarak kredi kullanmak zorunda kalmış ve aldığı bu krediyle tekrardan hayvan satın almıştır. Hastalığın 1910'larda bir türlü kontrol edilememesi Anadolu köylüsünü zor durumda bırakırken köylüler bankadan çektikleri krediyi ödeyemediklerinden bu kısır döngü en sonunda köylülerin Ziraat Bankası'na rehin olarak verdikleri tarla ve arazilerin de ellerinden gitmesine sebep olmuştur. Bu anlamda köylüler ile Ziraat Bankası arasındaki bu kredi – borç ilişkisi Anadolu köylüsünün mülksüzleşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu mülksüzleşmenin boyutlarını ilgili yıllarda net olarak tespit etmek mümkün değilse de hastalığın sirayeti ve tarımsal üretim üzerindeki baskısını dönemin süreli yayınlarından takip etmek mümkündür.⁷⁹

⁷⁶ İkdâm, 27 Şevval 1327/28 Teşrin-i Evvel 1325, S. 5439, 3.

⁷⁷ İkdâm, 27 Şevval 1327/28 Teşrin-i Evvel 1325, S. 5439, 3.

⁷⁸ İkdâm, 30 Zilkade 1327/30 Teşrin-i Sani 1325, S. 5472, 3.

⁷⁹ İkdâm, 16 Şevval 1327/18 Teşrin-i Evvel 1325, S. 5429, 3. Anadolu köylüsü Ziraat Bankası'ndan çektiği krediye karşılık çoğu durumda tarla ve bahçesini rehin vermek durumunda kalıyordu. Hayvan hastalıkları ve kuraklık elde edilen tarımsal artığın heba edilmesiyle sonuçlandığından bu kısır döngü en nihayetinde köylülerin ellerinde bulunan toprak ve bahçelerinin banka tarafından alınmasıyla sonuçlanıyordu.

Sığır vebası II. Meşrutiyet yıllarında tarımsal üretim üzerinde bile ciddi bir baskı kurarken aynı zamanda geç Osmanlı toplumunun ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddelerinin tedarikine diğer bir ifadeyle gıda tedarik zincirine de ciddi anlamda engel teşkil etmiştir. Dönemin süreli yayınlarında hastalığın bu şekilde devam etmesi halinde Anadolu’da hayvan kalmayacağı belirtilmiş ve 10 - 15 yıl önce Anadolu’nun birçok bölgesinde etin kıyyesinin⁸⁰ 2 kuruş, yağın 5 – 6 kuruş ve peynirin ise 2 – 3 kuruş arasında olduğu belirtilirken 1910’lu yıllarda bu tür gıda maddelerinin fiyatlarının 3 – 4 kat artış kaydettiği ifade edilmiştir. Bununla beraber et ve adı geçen diğer hayvansal ürünlerin Rusya ve Bulgaristan’dan temin edilemese fahiş fiyatlarla bile tedarik edilemeyeceğinin ifade edilmesi gıda tedarik zincirinde nasıl ciddi bir sorun olduğunu ve aynı zamanda geç Osmanlı toplumunun 1910’larda sığır vebası başta olmak üzere diğer hayvan hastalıklarından kaynaklı dışarıya bağımlı hale geldiğini göstermektedir.⁸¹ II. Meşrutiyet yılları ve özellikle de I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönem hem hastalığın bulaşıcı özelliğinden dolayı hızlı bir şekilde yayılmasına hem de sosyoekonomik sorunların derinleştiği bir zaman dilimine tanık olmuştur. Bu yıllar hastalıktan kaynaklı ölüm oranlarının yüksek olduğu bir dönem olduğu için Anadolu’ya özgü birtakım hayvan cinsleri de bundan olumsuz etkilenmiş ve bazı cinsler neredeyse soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Bu hayvan cinsleri Anadolu’ya özgü ve tarihsel olarak uzun zamandır yetiştirilen ancak isim olarak *Arap* olarak adlandırılan atlardı. Hastalık Arap atı gibi hayvanları bile etkilerken aynı durum Anadolu’ya özgü *Karaman Koyunu* gibi türlerde de baş göstermiştir. Bu anlamda sığır vebası 1910’lu yıllarda Anadolu coğrafyasında sadece büyükbaş hayvanları etkilemekle kalmamış aynı zamanda küçükbaş hayvanlar ile at gibi hayvan cinslerine de ciddi zararlar vermiştir.⁸²

Sığır vebasının tahribatı II. Meşrutiyet Dönemi’nde ve I. Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiştir. Devletin savaşa müdahil olması hem orduda kullanılan hayvanların korunmasını gerektirmiş hem de devletin büyükbaş hayvan varlığını koruması bu yıllarda bir zaruret hali almıştır. Sığır vebasının sefer organizasyonu üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı bilinmemekle birlikte savaş döneminde hastalıktan dolayı hayvan telefatinın devam ettiği çeşitli istatistiklerden anlaşılmaktadır. Bu minvalde 1914 – 1916 yılları arasındaki 3 yılda toplam 28.591 büyükbaş hayvanın hastalıktan telef olduğu kaydedilmiştir. Bu yıllarda Osmanlı coğrafyasındaki büyükbaş ile küçükbaş hayvan varlığının sayısı ise yaklaşık 47.000.000 olarak hesaplanmıştır. Her ne kadar ölüm oranları verilen rakamlarda düşük gözükse de hastalığın bulaşıcılığı ilerleyen zamanlarda ölüm oranlarını yükseltebiliyordu.⁸³ Savaş yıllarında sayıları 47.000.000’u bulan hayvan varlığından yaklaşık 10.000.000’a yakını büyükbaş hayvanlardan oluşuyordu.

⁸⁰ Bir ağırlık ölçüsü birimi olan kıyye; okıyye, vukıyye, vakıyye veya kısaca kıyye ve hokka isimleriyle de anılmaktadır. Osmanlı coğrafyasında tarih boyunca değişik mekân ve zamanlarda farklı okkaların kullanıldığı bilinmektedir. Mesela, 1528 tarihli Aydın Livası Kanunnamesi’ne göre vukıyye 300 dirheme eşitti. Kıyye metrik sistemde 1.282 gr.a denk gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, “Okka”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXIII (İstanbul 2007), s. 338 – 339.

⁸¹ *İkdam*, 30 Zilkade 1327/30 Teşrin-i Sani 1325, S. 5472, 3.

⁸² *İkdam*, 30 Zilkade 1327/30 Teşrin-i Sani 1325, S. 5472, 3.

⁸³ *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 3 – 4.

Bu anlamda hem Anadolu, Suriye hem de Irak gibi bölgelerdeki hayvan varlığını korumak gerekiyordu.⁸⁴ Sığır vebasının büyükbaş hayvanlarda etkisinin devam ettiği savaş yıllarında sayıları 10.000.000’u bulan hayvan varlığını korumak için ülke genelinde yalnızca 250 baytar bulunmaktaydı. Bu sayı Almanya gibi ülkelerde 6.000 civarındaydı. Dönemin yayınlarında hastalığın önünün alınmasının 250 baytar ile mümkün olamayacağı dile getirilirken Osmanlı toplumunun hastalığın önlenmesi ve yayılmasının engellenmesindeki isteksizliği de eleştirilene neden olmuştur.⁸⁵

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’na müdahil olduğu bu yıllarda orduda kullanılan büyükbaş hayvanları korumak adına serum çalışmalarına da destek vermiştir. Bu anlamda İstanbul ve Erzincan gibi yerlerde serum üretimine başlanmış ve 1917 yılına gelindiğinde Eskişehir’in de serum üretim çalışmalarına katılmasıyla bu süreç devam etmiştir.⁸⁶ Eskişehir’deki serum üretim merkezi [darü’l istihzar] baytar müfettişi Mazlum Bey’in emriyle Eskişehir Sıcaksularda [Hamamyolu] Hacı Ali Ağa’nın hanında kurulmuş ve burası Ahmet Şefik [Kolaylı] Bey’in idaresine verilmiştir. Mülkiye Baytar Mektebi içindeki bakteriyolojihanenin serum öküzleri ile bir kısım aletlerini alan Ahmet Şefik Bey, Nikolaki Mavridis, Eğinli Ethem [Eren] ve Askeri Baytar Mektebi hocalarından Rıza İsmail Beyler ile Eskişehir’e gitmiştir. İstanbul’un işgali tehlikesi karşısında kurulan bu müessesenin kurucuları İtilaf Devletleri Çanakkale’de yenilgiye uğrayınca Şefik Bey hariç olmak üzere başkent İstanbul’a geri dönmüşlerdir. Eskişehir serum darü’l istihzarı Eskişehir’in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Ahmet Şefik Bey tarafından önce Kırşehir Boztepe’ye sonra da Ankara Etlik’e taşınmıştır. Etlik Bakteriyoloji Enstitüsü de bizzat Ahmet Şefik Bey tarafından kurulmuştur. Bu bakteriyoloji enstitüsü kurulduktan sonra Nikolaki Bey, gizlice birtakım alet ve edevatı buraya gönderebilmiştir.⁸⁷ Eskişehir serum darü’l istihzarı savaş sırasında ordu tarafından kullanılan hayvanların aktif bağışıklık kazanmaları için gerekli olan serumu hazırlaması nedeniyle hastalık tarihi açısından önemli bir yer tutmaktadır.⁸⁸ Osmanlı Devleti, bu koşullar altında savaş döneminde hastalığa karşı hem sıhhi ve tıbbi hem de yasal tedbirler almaya çalışmıştır. Bu noktada hastalığın sirayetinin engellenmesi ve etkilerini en aza indirmek adına bundan sonra devletin uyguladığı yasal tedbirler üzerinde durulacaktır.

2. Geç Dönem Osmanlı Devleti’nde Sığır Vebasına Karşı Alınan Yasal Tedbirler

Osmanlı Devleti, 19.yy.ın ikinci yarısından itibaren ve özellikle 93 Harbi’nden sonra başta sığır vebası olmak üzere birçok hayvan hastalığıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Hayvan hastalıklarının seyrinin şiddetlendiği 1880’li yıllar yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı’nın aynı zamanda hayvan hastalıklarına karşı kurum-sallaşmaya çalıştığı bir döneme tekabül etmekteydi. Hayvan hastalıklarının salgın halini

⁸⁴ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 38; *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 3 – 4.

⁸⁵ *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 3 – 4.

⁸⁶ *Sığır Vebası ve Hakkında İttihazi*, 11 – 12.

⁸⁷ Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji*, 61 – 63.

⁸⁸ Yıldırım, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Korumacı*, 1336 – 1337.

alarak Anadolu'yu etkilediği 1880'lerin ikinci yarısı kurumsallaşmanın da olduğu yıllardır. Bu noktada 1888 yılında Nafia Nezareti bünyesinde *Umur-ı Baytariye Müfettişi Umumiliği*'nin tesis edilmesi ve yine 29 Ocak 1889 tarihinde *Mülkiye Baytar Mektebi'nin* Alfort Veteriner Okulu'nu örnek olarak açılması bu kurumsallaşmanın somut örnekleri arasındadır.⁸⁹ Öte yandan devlet, bu yıllarda toplumu bilinçlendirme ve hastalıktan kaynaklı ekonomik kaybı da minimize etmeye çalışmıştır. Devlet bu anlamda 1889 yılında sığır vebasına karşı *Hükümet Memurlarıyla Baytarlara Mahsûs Tifüs Hastalığı Yani Vebâ-yı Bakarî Hakkında Talimat* adını taşıyan bir risale yayımlamıştır.⁹⁰

Devletin 1880'lerin sonunda böyle bir risale yayımlaması sığır vebasının geç Osmanlı toplumundaki etkilerini anlamak açısından önemlidir. Ayrıntılı bir şekilde kaleme alınan bu risalede hastalığın tabiatı, intikali, yayılma nedenleri, kuluçka dönemi, hastalık belirtileri ve hastalığa dair bilgiler üzerinde durulmuştur. Bu ayrıntılı risalede ayrıca sığır vebasının diğer hastalıklarla mukayeseli teşhisi, hastalığın ortadan kaldırılması için gereken temizlik yani izale-i afinesi, hükümet ve baytarlar tarafından sığır vebasının yayılmasının engellenmesi adına yapılması gereken tedbirler ve yine karasığır ve mandalarda ortaya çıkan bu hastalık hakkında ahalinin bilgilendirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Oldukça uzun ve ayrıntılı bir şekilde kaleme alınan bu risalede özellikle toplumu ilgilendiren kısım hastalığın mahiyeti hakkında oldukça önemli malumat vermektedir.⁹¹ Bu başlık altında hastalığın sirayetinin önemli bir nedeni olarak hastalığın bulaşıcı özelliğinin yüksek olması gösterilmiştir. Bu bulaşıcı özelliği nedeniyle hastalığın ortaya çıktığı mahaldeki hayvanatı bitirme derecesinde etkili olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca yine hastalığın bu bulaşık özelliğinden dolayı çok hızlı sirayet ederek önü alınamaz hale geldiği belirtilmiştir. Ele alınan bir diğer konu ise hastalığa yakalanan bir hayvanın ne tür belirtiler verdiği üzerineydi. Buna göre sığır vebasına yakalanan hayvanın öncelikle iştahsız olduğu ve başını aşağıya doğru tuttuğu ifade edilmiş ve hasta hayvanın kıllarının ürperip cildinin bazen kuru bazen de sıcak olduğu, hayvanın yine dişlerini gıcırdattığı ve hayvanın alıp verdiği nefesin gayet sıcak ve nefesi hızlı bir şekilde verdiği belirtilmiştir. Ayrıca hastalığa yakalanan hayvanların yürümesinin giderek güçleştiği, ağız ve burnundan köpük geldiği ve ilerleyen zamanlarda inlemeye başladığı risalede ifade edilmiştir. Üzerinde durulan bir diğer konu ise hayvanın telef olmasıyla ilgiliydi, bu hususta risalede şu bilgiler kaydedilmiştir: “(...) hayvanda dermansızlık ziyadeleşür yatdığı yerden kalkamaz ve ishal gayet fena kokulu ve kanlı veya cerâhat gibi şeylerle karışık olarak sık sık vuku'a gelür, hayvanat ekseriya hastalığa

⁸⁹ Bu konu üzerinde daha önce durulduğu için burada genel kaynaklar verilmeye çalışılmıştır. Bekman, *Veteriner Tarihi*, 163 – 165; Özen, *Mülkiye Baytar Mektebi*.

⁹⁰ BOA, *DH. MKT*, 200/33; Zeynel Özlü, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Hazırlanan İki Risale: Vebâ-yı Bakarî ve Zatülcenb,” *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi* 23 (2014): 99 – 114.

⁹¹ BOA, *DH. MKT*, 200/33.

tutulduklarının üçüncü gününden yedinci gününe doğru telef olurlar, bazen helak onuncu güne doğru vaki' olduğu gibi birinci, ikinci günlerinde hayvanat telef olurlar."⁹²

Risale hastalığının belirtileri ve telefatin ne şekilde gerçekleştiği üzerinde dururken aynı zamanda alınması gereken tedbirlerin neler olduğuna da ayrıntılı bir şekilde değinmiştir. Bu anlamda risale illet-i mezkûrun sebep olduğu telefati azaltmak için öncelikle hastalığa yakalanmış hayvanatın sağlıklı bulunanlardan acil olarak ayrılması ve aynı zamanda hükümete haber verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca sağlam hayvanların bulundukları bölgeler ile ahırlarının gayet temiz tutulması, hasta hayvanlarla temas eden kişilerin sağlıklı hayvanların yanına girmemesi ve sağlıklı hayvanlara çokça arpa, yulaf ve tuzla karışık saman ve otun verilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Hayvanların bu bulaşıcı hastalığa yakalanmamaları için ayrıca içtikleri suların gayet temiz olması, yem yedikleri yemliklerden başka hayvanlara yem verilmemesi ve hasta hayvanlar için kulanılan çul, ip vb. şeylerin diğer hayvanlar için kullanılmaması gerektiği belirtilmiştir. Risale hastalığının yayılmasını önlemek için de çeşitli önerilerde bulunmuştur. Buna göre telef olan hayvanların leşlerinin kesinlikle açık ve ulu orta yerlerde bırakılmaması, bunların leşlerinin sürüklenmemesi, bu hayvanların üzerinde bulunan derilerin yüzülmemesi ve telef hayvanın ilgili mahallin uzak ve hayvan geçmez bir yerine götürülüp gayet derin bir çukurda gübreleri ile gömülmesi gerektiği kaydedilmiştir. Bunların dışında önerilen tedbirler ise koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların dahi hasta veya şüpheli hayvanların oldukları mahallere yaklaştırılmaması gerektiği üzerineydi; çünkü hastalığın bir ihtimal dahi olsa onlara da sirayet edebileceği belirtilmiştir. Risale hastalığının yayılmasını engellemek adına köpek, tavuk ve kedi gibi hayvanlara da mümkün mertebe dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu hususta köpeklerin telef hayvanın leşini yemesi durumunda hastalığın köpek aracılığıyla sağlam hayvanlara da bulaşacağı ve köpek gibi tavuklara da dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hastalığın yayılmasını engellemek için köpek, tavuk ve kedi gibi hayvanların belli bir yere kapatılması veya bağlanması gerektiğinin üzerinde durulmuştur.⁹³

Risale 1880'lerin sonunda hastalığın yayılmasını engellemek adına başka önerilerde de bulunmuştur. Bu tedbirlere bakıldığında hastalık belirtileri görülen hayvanların hemen itlaf edilmeleri ve deri veya leşlerinin hiçbir şekilde ortada bırakılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca telef olan hayvanın leşinin diğer hayvanlara koklattırılmaması, derisinden çarık vb. eşyalar yapılmaması ve leşlerin köpeklere yedirilmemesi bahsedilen diğer tedbirler arasında yer almaktaydı. Bununla beraber ahır ve yemlikler ile ahır duvarlarının badana edilmesi, hastalık zuhur ettiğinde hemen baytar çağırılıp hükümete haber verilmesi hastalığın önünün alınması için önerilen tedbirler arasındaydı.⁹⁴

⁹² BOA, *DH. MKT*, 200/33. Sığır vebası her ne kadar büyükbaş hayvanlarda etkili olsa da bu hastalık mandalarda daha az görülmekteydi. Mandaların bu hastalığa karşı mukavemet ettikleri ve telef at oranının %20 ila %30 arasında değiştiği kaydedilmiştir. Telef olan hayvanların ise genellikle malak cinsi olduğu risalede kaydedilmiştir.

⁹³ BOA, *DH. MKT*, 200/33.

⁹⁴ BOA, *DH. MKT*, 200/33.

Osmanlı Devleti, sığır vebasına karşı bu tür sıhhi ve koruyucu önlem/tedbirler almakla beraber hayvan varlığını korumak adına 1890'larda yasal düzenlemeler ve mevzuat da geliştirmiştir. Osmanlı'yı 1890'larda bu tür yasal düzenlemeler ve mevzuat hazırlamaya iten sebeplerin başında ülkenin önemli bir ekonomik kaynağını yani hayvancılığı korumak geliyordu. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü geniş coğrafyada 1897'deki istatistiklere göre 24.851.791 küçükbaş ile büyükbaş hayvan bulunmaktaydı. 24.000.000'un üzerindeki hayvan varlığı içinde küçükbaş hayvanlar niceliksel olarak daha fazla olmakla birlikte Osmanlı coğrafyasında kayda değer bir büyükbaş hayvan varlığı da bulunmaktaydı. Buna göre 1897 yılında Osmanlı ülkesinde 5.054.000 büyükbaş hayvan bulunmaktaydı.⁹⁵ Devlet, bu hayvan varlığını 1890'larda artış kaydeden hayvan hastalıklarından korumak için öncelikle *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi* adında ve 18 maddeden oluşan yasal bir düzenlemeyi tertip etmiş ve bu düzenleme 5 Ocak 1893 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 5 Ocak 1893'te yürürlüğe giren *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi*'nin ilk olarak Hüdavendigâr Vilayeti'nde tatbik edileceği belirtilmiştir.⁹⁶

5 Ocak 1893 tarihinde yürürlüğe giren *Zabıta-i Sıhhiye Hayvaniye Talimatnamesi* genel olarak hayvan hastalıkları ve bunların önlenmesi ile koruyucu hekimlik gibi maddeleri ihtiva ediyordu. Buna göre nizamnamenin maddelerine bakıldığında şunlar dikkati çekmektedir: 1. maddede bir mahalde ortaya çıkan hayvan hastalığının salgın hastalıklardan olup olmadığı konusunda bir şüpheye düşülürse hayvan sahibinin bu durumu köy ihtiyar meclisi veya muhtara bildirmesi ve onların da kazadaki yerel idareciler aracılığıyla merkezi livaya durumu bildirecekleri ve aynı zamanda bir emrin gelmesini beklemeksizin hasta hayvanı koruma altına alacakları belirtilmiştir. 2. maddede liva mutasarrıfının hastalığı haber alır almaz 24 saat içinde hareket edeceği ve hastalığın bulunduğu bölgeye bir baytar göndereceği ve hastalığın ortaya çıktığını merkezi vilayete bildireceği ifade edilmiştir. Nizamnamenin 3. maddesi konu açısından önem arz etmektedir. Bu madde baytarın hastalık mahalline ulaştığı andan itibaren yapacaklarıyla ilgiliydi. Buna göre baytar, eğer hayvan ayrı bir yere konulmadıysa hayvanı farklı bir yere koyacak ve hastalığın ne tür bir hastalık olduğunu araştıracaktı. Gerekli tedbirleri yerel yönetimlerle uygulamaya koyacak ve eğer hastalık *vebâ-yı bakarı gibi fazla telefata sebep veren bir hastalık ise* yöneticilerden umumi müfettişin bölgeye getirilmesini talep edecekti. Nizamnamenin 4. maddesi ise hayvan hastalığının çıktığı bölgedeki sağlam hayvanların aşılınmasıyla ilgiliydi ve aşı konusunda baytarın öncelikli olduğu belirtilmiş ve baytarın aldığı emirlere uygun hareket edilmesi beklenilmiştir.⁹⁷

⁹⁵ Tevfik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 178. 1890'ların sonunda Osmanlı ülkesindeki hayvan varlığının dağılımı şu şekildedeydi: 11.544.976 koyun; 7.336.279 keçi; 915.703 tiftik keçisi; 1.238. 879 çift öküzü; 1.146. 867 karasığır ineği bulunmaktaydı. Verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere hayvan varlığının 19.79 milyonu küçükbaş hayvanlardan oluşurken geriye kalan 5.054 milyonu ise büyükbaş hayvanlardan meydana gelmekteydi.

⁹⁶ Düstur, *Birinci Tertip*, 6/1306 – 1310; *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 186 – 187; Temel, *Atatürk Dönemi Hayvancılık*, 2 – 3.

⁹⁷ Düstur, *Birinci Tertip*, 6/1306.

Nizamnamenin diğer maddeleri direkt sığır vebasıyla ilgili olmasa da hayvan hastalıklarının önlenmesine dair genel bir çerçeve çizmektedir. Bu minvalde Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi'nin 5. maddesine bakıldığında ortaya çıkan hayvan hastalığının türü ne olursa olsun ortadan kaldırılması için uygulamaya konan fenni tedbirlerin eksikliğinden baytarın ve uygulanmasından yerel yönetim memurlarının sorumlu oldukları belirtilmiştir. 6. madde ise hastalık hakkında hem baytar müfettişinin hem de yerel yöneticilerin aldıkları gerekli tedbirleri merkez vilayete bildirmeleri ve hastalığın günden güne kazandığı görünüm ve telefata hakkında vakitlice merkez vilayete malumat verilmesi gerektiği kaydedilmiştir. 7. maddede genel yolların işlememesi veya hastalığın yayılmasında etkili olabilecek bazı hayvanların ve büyük sürülerin itlaf ve imhası söz konusu olduğunda önemli ve gerekli tedbirlerin uygulanması konusunda yerel yönetimlerin bilgilendirileceği ifade edilmiştir. 8. madde, hastalığın ortaya çıktığı yerde görevli olan baytar müfettişinin yaptığı sıhhi ve fenni tedbirlere kimsenin müdahale edemeyeceğini belirtmekteydi. Talimatnamenin 9. maddesinde hastalığın zuhur ettiği bölgede hastalığın tekrar zuhur etmeyeceğine dair bir kanaat hâsıl olsa bile baytar karantina tedbirlerinin ortadan kaldırılmasını yazılı olarak teklif etmedikçe bulaşık bölgesinden hayvan ve madde ihracatına izin verilmeyeceği belirtilmiştir. 10. maddede, vilayet dışında hayvan hastalığı ortaya çıktığı ve vilayete sirayet etmesinden korkulduğu zaman durumun merkez vilayete bildirileceği ve aynı zamanda hastalığa sebep olacak hayvan ve maddelerin ithalinin durdurulacağı kaydedilmiştir. Nizamnamenin 11. maddesi hastalık olmayan dönemlerde vilayetlere gelecek hayvanlarla ilgiliydi. Buna göre vilayete dâhil olacak hayvanlar için iskele ve methaller tahsis edilecek ve bu methallerde tahaffuzhaneler tesis edilerek baytarlar görevlendirilecekti. Vilayete ithal edilmesi düşünülen hayvanlar hudut sıhhiye-i baytarı tarafından kontrol edildikten sonra herhangi bir sakınca görülmezse damgalanacak ve ithaline izin verilecekti ancak beygir, ester ve merkep gibi hayvanlara damga vurulmayacaktı. Yine bu madde, ithal edilen hayvanda hastalık olduğu veya hastalıktan şüphe edilirse baytarın gerekli fenni tedbirleri alacağını belirtmiştir.⁹⁸ Nizamnamenin 12. maddesi vilayet dışına ihraç edilecek hayvanlarla ilgiliydi. Buna göre vilayet dışına çıkarılacak hayvan için hayvan sahibinin hayvan sayısı, hayvanın şekli ve hali, değeri ile her nevi salgın hastalıktan kurtulmuş olduğunu beyan eden ve mahalli belediyeden alınmış bir şahadetnameye sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca alınan şahadetnamenin yerel yönetimlerce tasdik ettirilmesi ve memurun-i sıhhiye-i baytariyeden birinin mühür veya imzasının olması gerektiği kaydedilmiştir. Memurun-i sıhhiye-i baytariyeden biri mevcut olmadığında belediye tabibinin mühür veya imzasının olması zorunlu tutulmuştur.⁹⁹

Yukarıda verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere 1893 tarihli Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi geç Osmanlı toplumunda hayvan hastalıklarına dair koruyucu tedbirlerin alınması ve hastalıkların önünün alınmasını amaçlamıştır. Bu anlamda özellikle yerel yönetimler ile baytar ve baytar müfettişi gibi kişilere önemli görevler yüklenmiştir. Ayrıca sığır vebası gibi hastalıkların seyrinin takip edilmesi, diğer

⁹⁸ Düstur, *Birinci Tertip*, 6/1307 – 1308.

⁹⁹ Düstur, *Birinci Tertip*, 6/1307 – 1308.

vilayet ve mahallere yayılmasının önlenmesi ve gerekli sıhhi - fenni tedbirlerin alınması bu talimatnamenin asıl amaçlarından birkaçıdır. Osmanlı Devleti böyle bir yasal düzenlemeyle hayvancılık gibi önemli bir ekonomik kaynağı korumak ve devlet gelirlerinin sürekliliğini sağlamak istemiştir.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, 1893'teki talimatnameyle birlikte ilerleyen zamanlarda da hayvan hastalıklarıyla ilgili birtakım yasal düzenlemelere gitmiş ve bu anlamda hayvan hastalıklarıyla ilgili bir mevzuat oluşturulmuştur. Bu mevzuatın önemli bir ayağını I. Dünya Savaşı öncesinde 17 Aralık 1913 [H. 18 Muharrem 1332] tarihinde yürürlüğe giren *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati* oluşturmaktadır. Bu geçici kanunun yürürlüğe girdiği 17 Aralık 1913 tarihinden itibaren daha önce neşredilmiş olan kanun ve talimatnameler ile düzenlemeler yürürlükten kaldırılmıştır. 1914 yılına sayılı günler kala yapılan bu yasal düzenlemede padişah Mehmed Reşad, Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman El – Büstani, Adliye Nazırı İbrahim [Bey], Dâhiliye Nazırı Talat [Paşa] ve Sadrazam Mehmed Said'in imzaları bulunmaktaydı. *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati* 7 fasıl ve 45 maddeden oluşmaktaydı. Bu kanun daha önce yayımlanan yasal düzenlemeler ve mevzuattan çok daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştı. Bu cümleden olarak mezbahalar, pazar ve panayır, mesuliyet ve ceza faslı gibi bölümler de bu kanuna eklenmiştir. Mezbahalar ile ilgili kanun maddeleri 30 – 33. maddeler arasında iken pazar ve panayır ile ilgili kanun maddeleri 34 – 37. maddeler arasında bulunmaktaydı. Bu kanunda önemli bir yer tutan mesuliyet ve ceza faslı kısmı ise 38 – 43. maddeleri kapsıyordu. 1914'ten önce yürürlüğe giren bu geçici kanun Takvim-i Vekayi'nin 15 Ocak 1914 tarihli ve 1699 numaralı sayısında da yayımlanmıştır.¹⁰¹ Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı öncesinde bu kadar detaylı ve içerik bakımından yoğun bir kanun hazırlamaya iten sebeplerin başında yukarıda da ifade edildiği üzere II. Meşrutiyet Dönemi yıllarında Osmanlı Anadolu'sunun ciddi bir hayvan hastalığıyla karşılaşmış olması gelmekteydi.¹⁰² Devleti, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde böyle bir yasal mevzuat oluşturmaya iten ikinci sebep ise sahip olduğu hayvan varlığıydı. Osmanlı'nın Asya ve Afrika'daki topraklarında 1909 yılı itibariyle istatistiklere geçen küçükbaş hayvan sayısı 45.600.000 iken büyükbaş hayvan sayısı da 9.100.000 civarındaydı. Bu sayının 5.024.609'u Anadolu'ya özgü karasığırlardan; 3.173.153'ü koşu öküzünden; 564.621'i mandalardan 354. 507'si ise koşu mandasından oluşmaktaydı. Devlet bu hayvan varlığını bulaşıcı hayvan hastalıklarından korumak adına böyle bir yasal mevzuat oluşturma gayreti içinde olmuştur.¹⁰³

Bu geçici kanunun içeriğine bakıldığında sığır vebası başta olmak üzere birçok hastalıkla ilgili kayda değer tedbirlerin alındığı görülmektedir. Bu hususta geçici kanunun 1. maddesi ve birinci faslında kanuna tâbi hastalıkların isimlerinin tek tek verildiği

¹⁰⁰ Düstur, *Birinci Tertip*, 6/1306 – 1310.

¹⁰¹ *Takvim-i Vekayi*, 16 Safer 1332/2 Kanun-ı Sani 1329, S. 1699, 1 – 3; Düstur, *İkinci Tertip* (Dersaadet: H. 1334) 6/116 – 126.

¹⁰² Bu konu ile ilgili detaylı bilgi önceki başlıkta verilmiştir.

¹⁰³ *Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, 1325 Senesi Asya ve Afrika-i Osmani Ziraat İstatistiği* (Dersaadet: H. 1327), 298 – 299; Güran, *Resmî İstatistiklere Göre*, 236 – 237.

görülmektedir. İsmi verilen ilk hastalık da sığır vebasası yani vebâ-yı bakârî idi. Ayrıca humma-yı kulaî yani şap, zatürre, cemre-i bakteridi, cemre-i araziye yani yanıkara, cederi yani çiçek hastalığı, cereb yani uyuz hastalığı, ruam ve urra hastalığı, beygir fren-gisi, verem, veba ve humret yani kızıllaşma, daü'l kelb yani kuduz hastalığı ile barbon olarak ifade edilen boğaz hırlaması gibi hastalıklar da bu kanun kapsamında ele alınmıştır.¹⁰⁴ Geçici kanunda umumi tedbirler haricinde özellikle sığır vebasına yönelik çeşitli hükümler de bulunmaktaydı. Buna göre geçici kanunun 6. faslındaki maddeler sığır vebasını da ilgilendiriyordu. 6. fasıl itlaf edilecek veya itlafı yapılan hayvanlara ödenecek tazminatla ilgiliydi. Yapılması gereken hükümler bu fasılın 17 – 22. maddeleri arasında belirtilmişti. 17.madde; *sığır vebasası, verem ve ruam* gibi hastalıklardan dolayı devletçe itlaf edilen hayvan sahiplerine tazminat verileceğini ifade etmekteydi. 18. madde ise bedelleri tanzim edilecek hayvanların cins, türü ve kıymetleri ne olursa olsun tazminat miktarının hayvanın takdir edilecek kıymetinin 1/3 veya yarım derecelerinde olacağı ve tazminat miktarının nihai olarak 1.000 kuruş olduğunu belirtmiştir. 19. madde *sığır vebasası, verem ve ruam* gibi hastalıklardan dolayı itlaf edilen hayvanlara verilecek tazminat miktarlarını belirlemiştir. Örnek olarak, sığır vebasından itlaf edilen hayvana 1/3, hasta hayvan ile aynı ahırda bulunup temas sonucunda itlaf edilenlere yarım derecesinde tazminat verilecekti. Bu fasılın 20. maddesinde hastalığı ihbar etmeyen ve hastalık olduğunu saklayanlara hayvanlarının itlafı durumunda herhangi bir tazminat verilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca ülkeye ithal veya ihracından itibaren *sığır vebasası için 10 gün*, verem ve ruam gibi hastalıklarda 3 ay zarfında salgın hastalıklara dair belirti veren hayvan sahiplerine tazminat ödenmeyeceği kaydedilmişti. Kanunun 21. maddesi kapsamında itlaf edilecek hayvanların sağlık zabıta komisyonlarının kararı ve yerel yönetimdeki memurlar aracılığıyla icra ettirileceği kaydedilmiştir. Sağlık komisyonunda ilgili hayvan sahipleri tarafından 2 vekil bulundurulacağı, ayrıca itlaf edilen hayvanlarla ilgili bilgileri içeren üçer nüshalık iki mazbata tanzim edilip biri yerel yönetime, biri Ziraat Nezareti'ne bir diğerinin de ilgili hayvan sahiplerine verileceği ifade edilmiştir. Bu fasılın son maddesi olan 22. madde, 21. maddede belirtilen mazbatanın ilgili kişilere tebliğinden itibaren 3 ay süresinde yerel yönetimlere tazminat talebinde bulunulmazsa bunların tazminat hakkının düşeceğini belirtmiştir.¹⁰⁵

Geçici kanunun 7. faslında hastalıkların yayılmasını engellemek adına alınan tedbirleri çiğneyen veya bunlara karşı hareket edenlere verilecek cezalar belirtilmiştir. Bu hususta sığır vebasısıyla ilgili hükümlere de yer verildiği görülmektedir. 7. fasılın 38 – 43. maddeleri arasında *mesuliyet ve ceza* ile ilgili maddeler bulunmaktaydı ve bu fasılın 39. maddesi 1 aydan 3 aya kadar hapis veya 5 Osmanlı Lirasından 20 Osmanlı Lirasına kadar nakdi cezayı gerektirecek hükümlere yer vermiştir. Bu hükümlerden biri de salgın ve bulaşıcı hastalıklardan *sığır vebasası* ve yanıkara gibi hastalıklara yakalanan veya şüpheli hayvanların leşlerini bilerek saklamanın, satmanın veya satın almanın suç olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Düstur, *İkinci Tertip*, 6/116; Temel, *Atatürk Dönemi Hayvancılık*, 5.

¹⁰⁵ Düstur, *İkinci Tertip*, 6/121 – 122; Temel, *Atatürk Dönemi Hayvancılık*, 7.

¹⁰⁶ *Takvim-i Vekayi*, 16 Safer 1332/2 Kanun-ı Sani 1329, S. 1699, 2 – 3; Düstur, *İkinci Tertip*, 6/125 – 126.

Osmanlı Devleti, savaş öncesi dönemde yürürlüğe koyduğu bu geçici kanundan kısa bir süre sonra 19 Mart 1914 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezareti bünyesinde yer alan Umur-ı Baytariye Müdüriyeti tarafından *Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi*'ni yayımlamıştır. Osmanlı Devleti bu şekilde geçici kanunun nasıl ve ne şekilde uygulanması gerektiğine dair ayrıntılı hukuki bir metni ortaya koymuştur. Talimatnamenin giriş kısmında 17 Aralık 1913 tarihinde yürürlüğe giren Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati'nin maddelerinde belirtilen bulaşıcı hastalıklara dair uygulanacak talimatname olduğu kaydedilmiştir.¹⁰⁷ Mart 1914'te yayımlanan Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi'nin 1. maddesinde Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu'nda yazılı olan bulaşıcı/salgın hastalıklara karşı alınacak tedbirler dışında her bir hastalık için talimatnamede ayrıntılı olarak verilen özel tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Bu önemli talimatname dönemin Umur-ı Baytariye Müdürü Ali Rıza Bey ile Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman El – Büstani tarafından onaylanmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi hayvan hastalıklarına dair önemli malumat içeren bu talimatname toplam 14 fasıl ve 92 maddeden oluşuyordu. Genel olarak talimatnameye bakıldığında 1. fasılda sığır vebasına karşı sınır sağlık zabıtasının alacağı tedbir ve önlemler açıklanmış ve bu tedbirler 2 – 5. maddeler arasında ifade edilmiştir. 1. fasılda ayrıca ayrı bir başlık olarak ülke içinde sağlık zabıtasının sığır vebasına karşı alacağı tedbirler de açıklanmış ve bu hükümler 6 – 19. maddeler arasında yer almıştır.¹⁰⁸

Birinci fasılda adı geçen ülke içinde sağlık zabıtasının hastalığa karşı alacağı tedbirler yukarıda ifade edilenlerle benzerlikler gösterdiği için araştırmada özellikle sığır vebasına yönelik sınır sağlık zabıtası tarafından alınan tedbir ve önlemler üzerinde duruldu. Buna göre 2. maddede Osmanlı ülkesiyle sınır olan veya ticari ilişkilerde bulunan bir ülkede sığır vebası ortaya çıktığında o ülkeden Osmanlı topraklarına büyükbaş ile küçükbaş hayvanlar ile bu hayvanlara ait et, kuru ve yaş maddelerin girişinin yasaklandığı belirtilmiştir. Bu ülkelerden gelen yün, kıl ve tiftik gibi ürünler yıkanmış veya kireçten geçirilmiş ise bu yasaklamadan muaf tutulmuştur. Bu maddede ayrıca sığır vebası olmayan bir ülkeden gelen hayvan eğer bulaşık bir bölgeden geçirilmemiş ise Osmanlı topraklarına girişine izin verileceği kaydedilmiştir. Talimatnamenin 3. maddesine bakıldığında ise sığır vebası Osmanlı hudutlarına 40 km.ye kadar yakın bir bölge veya ülkede ortaya çıkmışsa o ülkeden hayvansal ürünlerin ithalinin sınırda görevli baytar tarafından yasaklanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca hastalığın Osmanlı topraklarına sırayeti gibi tehlikeli bir durum ortaya çıktığında askeri bir kordon vasıtasıyla sınırın korunacağı belirtilmiştir.¹⁰⁹

Talimatnamenin 4. maddesine bakıldığında ise yabancı ülkelerden Osmanlı'ya ihraç edilecek büyükbaş ile küçükbaş hayvanların bulaşık mahallerden ihraç edildikleri veya hasta oldukları gemi, vagon veya sınır muayeneleri sırasında ortaya çıkarsa bunların ihraç edilmelerinin katiyen yasaklanacağı ifade edilmiştir. Şayet bu hayvanlar sınır

¹⁰⁷ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Umur-ı Baytariye Müdüriyeti Zabıta –i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi* (Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1330), 1 – 2.

¹⁰⁸ *Zabıta –i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi*, 1 – 7.

¹⁰⁹ *Zabıta –i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi*, 2 – 3.

dâhilinden girmiş veya karaya ihraç edilmişlerse bunların muayene sonucu sığır vebası olduğu tespit edilirse tazminat verilmeksizin derhal Sıhhiye Nezareti denetiminde itlaf edilip derileriyle birlikte gömülecekleri kaydedilmiştir. İtlaf edilen hayvanlarla birlikte olan diğer hayvanlar da mezbahaya gönderilip Sıhhiye Nezareti'nin kontrol ve denetiminde kesilecek ve derileri de debbağhaneye gönderilecekti. Ayrıca bu hayvanlara ait olan ot ve saman gibi hayvansal gıda maddeleri de yakılacaktı. Bu madde ayrıca hasta olmayan hayvanların hayvan sahibinin talebi ve kendi hükümetlerinin resmi izniyle 48 saat içinde geldikleri yere iade edileceğini de ifade etmiştir.¹¹⁰ Talimatnamenin 5. maddesinde hayvanlarını kestirmek veya iade etmekten kaçınan hayvan sahiplerinin mahalli yönetimlerce tayin edilecek bir komisyon aracılığıyla hayvanlarının kesilip deri ve etlerinin değerlerinin de mal sandıklarında sahibine verilmek üzere emaneten tutulacağı belirtilmiştir.¹¹¹ Bu talimatnamenin sığır vebası ile ilgili maddelerinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, 20. yy.da hem dünyada hem de ülke içinde gelişen çeşitli ve bir o kadar da yaygın hastalıklara karşı yasal bir mevzuat oluşturmuş ve bunu da uygulamaktan geri durmamıştır. Böyle ayrıntılı ve içerik olarak yoğun bir talimatnamenin hazırlanması devlet kurumlarının sığır vebası başta olmak üzere hayvan hastalıklarına özel bir ehemmiyet verdiklerini göstermektedir. Bu açıdan her ne kadar bazı eksiklikleri dönem içinde görülse de bu tür talimatnameler, Osmanlı'nın hayvan hastalıkları, alınacak tedbir ve sorumluluklara dair hukuki ve yasal bir zeminini oluşturmuştur.¹¹²

Sonuç

Hayvan hastalıkları insanlık tarihi kadar eskiye dayanan bir olgudur. Bu kadar eski bir tarihe sahip olan hayvan hastalıkları Osmanlı Devleti'nde 16. yy. gibi erken dönemlerden itibaren görünmeye başlamıştır. Hayvan hastalıklarının daha görünür bir hâl alması ve bu anlamda yaygınlık kazanması daha çok Avrupa'daki gelişmelerle bağlantılı olarak görünse de Anadolu coğrafyası da özellikle 19. yy.da hayvan hastalıklarıyla yoğun bir şekilde karşılaşmıştır. Anadolu coğrafyasında vebâ-yı bakarî olarak bilinen sığır vebası özellikle 1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan sonra yaygınlık kazanmış ve bu anlamda 1880'ler bu hastalığın başta başkent İstanbul olmak üzere Anadolu coğrafyasında hüküm sürdüğü yıllar olmuştur. Belli zaman aralıklarıyla ortaya çıkan sığır vebasının süreklilik kazanması ve ciddi bir hayvan kaybına sebebiyet vermesi de yine 1880'ler ve sonrasına denk düşmektedir. Hastalığın 1880'lerde Anadolu'da salgın halini alması başkent İstanbul'un gıda tedarik zincirine ket vururken aynı zamanda hastalık uluslararası ticareti de etkilemiş ve devlet birtakım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Yoğun ve sürekli bir şekilde geç Osmanlı toplumunda ortaya çıkan sığır vebası ve diğer hastalıklar karşısında Osmanlı Devleti kurumsallaşmak zorunda kalmıştır. Bu anlamda 1888 yılında Nafia Nezareti bünyesinde *Umur-ı Baytariye Müfettişi Umumiliği* teşkil edilmiş bir yıl sonra 1889'da ise *Mülkiye Baytar Mektebi* İstanbul'da açılıp eğitime başlamıştır. Kurumsallaşma ile birlikte devlet geç Osmanlı toplumunu hastalığa karşı bilinçlendirmek için tıbbi ve fenni yayınlar da yayımlamıştır. Bu anlamda sığır vebasına

¹¹⁰ *Zabuta –i Sıhhiye–i Hayvaniye Talimatnamesi*, 2 – 3.

¹¹¹ *Zabuta –i Sıhhiye–i Hayvaniye Talimatnamesi*, 2 – 3.

¹¹² *Zabuta –i Sıhhiye–i Hayvaniye Talimatnamesi*, 2 – 22.

yönelik bir yandan komisyonlar teşkil edilirken aynı zamanda 1889 yılında olduğu gibi *Hükümet Memurlarıyla Baytarlara Mahsus Tifüs Hastalığı Yani Vebâ-yı Bakarî Hakkında Talimat* isimli bir risale yayımlanmış ve bu risalede hastalığın önlenmesi ve koruyucu sağlık tedbirleri ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır.

Sığır vebası 1890’larda salgın halini aldığı ve süreklilik gösterdiği için devlet 1893 yılında hem *Veteriner Merkez Teşkilatı Nizamnamesi*’ni hem de 18 maddeden oluşan *Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi*’ni çıkarmıştır. 5 Ocak 1893 tarihinde yürürlüğe giren bu talimatname dönemin hayvan hastalıklarına ve alınması gereken tedbirlere dair özlü ve nitelikli bir içeriğe sahipti. 18 madden oluşan bu talimatnamenin ilk olarak Hüdavendigar Vilayeti’nde tatbik edilmesi devletin pilot uygulamanın İstanbul’a yakın bir merkezde olmasını tercih ettiğini göstermektedir. Talimatnameye bakıldığında hastalıkların yayılmasının önlenmesi, koruyucu sağlık hizmetleri, fenni ve sıhhi tedbirlerin yerinde ve zamanın alınması, ithal veya ihraç edilecek hayvanlara dair nitelikler, yerel yönetimler ile merkezi yönetimin beraber sorumluluk almaları ve nihai olarak hastalıkların yayılmasını önlemek için öngörülen cezalardan bahsedildiği görülmektedir.

Sığır vebası, 20.yy.ın ilk yıllarında ve II. Meşrutiyet Dönemi’nde de etkili olurken toplumsal hayatı da etkileyen birçok yönü bulunmaktaydı. Bunlar çiftçilerin mülksüzleşmesinden toplumun ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının 1908 ve sonrasında 3 – 4 kat artmasına kadar geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Osmanlı Devleti, bu önü alınamaz ve sosyoekonomik olarak ciddi etkileri olan hastalığa karşı I. Dünya Savaşı’ndan önce 17 Aralık 1913 tarihinde *Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati*’ni yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Bu geçici kanunun yürürlüğe girmesi daha önce yayımlanmış nizamname ve talimatnamelerin yürürlükten kaldırılmasına sebep olmuştur. Bu önemli kanun geç Osmanlı toplumunun hayvan hastalıklarına dair ne kadar ayrıntılı bir yasal mevzuat oluşturabildiğinin ve hastalıklara dair farkındalığının bir işaretidir. Bu anlamda geçici kanuna bakıldığında kanunun hastalıkların seyri, önlenmesi, koruyucu sağlık hizmetleri, yerel yönetimlere düşen sorumluluklar, ihbar ve haber verme, yurt içi veya yurt dışına hayvan nakliyatı, hayvan nakliyatının yapılacağı ulaşım araçları, mezbahalar, pazar ve panayır ile mesuliyet ve ceza gibi oldukça geniş bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Geçici kanun 7 fasıl ile 45 maddeden oluşan yasal bir düzenlemeydi. Bu tür bir yasal düzenlemeyle devlet hem Osmanlı toplumunu hastalıklara dair bilgilendirme ve bilinçlendirme yolunu tutmuş hem de aynı zamanda hastalıkların ekonomik olarak geç Osmanlı toplumunu etkilemesini azaltmaya çalışmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi yayımlanan bu geçici kanun Osmanlı toplumunun aynı zamanda belli bir mevzuat oluşturma geleneğine de sahip olduğunu göstermektedir ki bu gelenek daha sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti tarafında da çeşitli şekillerde belli bir zamana kadar kullanılmıştır. Son olarak 17 Aralık 1913’te yürürlüğe giren *Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Kanunu Muvakkati*’nin uygulanması adına 19 Mart 1914 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezareti bünyesindeki Umur-ı Baytariye Müdüriyeti tarafından *Zabıta-ı Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi* yayımlanmıştır. Bu talimatname geçici kanunun Osmanlı coğrafyasında nasıl ve ne şekilde uygulanacağını en net şekilde gösteren bir düzenlemeydi. Talimatnamenin ilk maddesi de geçici kanunda belirtilen bulaşıcı ve salgın hastalıklara dair bu talimatnamenin uygulanması gerektiğini ifade etmekteydi.

Oldukça kapsamlı ve hacimli bir mevzuatı içeren bu talimatname 14 fasıl ve 92 maddeden oluşmaktaydı. Talimatnamenin bu anlamda hayvan hastalıklarına dair ciddi bir bilgi birikimi ve farkındalığı da barındırdığı söylenebilir. Sığır vebasından şarbona, uyuzdan zatürreye ve çiçek hastalığından kuduza kadar tüm hastalıkları ve bunlara karşı alınması gereken önlem ve tedbirler talimatnamede tek tek açıklanmıştır. Bu talimatnamenin yürürlüğe girmesinin I. Dünya Savaşı dönemine denk gelmesi ise manidardır. Talimatname savaş öncesi dönemde kısa bir süreliğine de olsa uygulanma fırsatı bulabilmiştir.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)'in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hakem Değerlendirmesi : Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması : Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek : Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review : Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest : The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support : The authors declared that this study has no financial support.

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO): 1053/78936; 1058/79337; 3018/226281.

Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT): 200/33; 1598/7; 1598/99; 1601/3; 1601/61; 1603/3; 1608/68; 1615/119; 1629/90; 1632/120; 1638/97; 1647/50; 1692/21; 1692/44; 1692/128; 1728/94; 1742/73; 1744/122; 1773/23; 1779/78; 1793/154; 1800/59; 1807/82; 2050/117; 2129/13; 2139/88; 2193/76; 2198/51.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT): 107/27.

Araştırma Eserler

Ak, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Veba-i Bakari (Sığır Vebası).” *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 39 (2016): 215 – 240.

Ak, Mehmet. “Batılı Gezginlerin Gözlem ve Değerlendirmelerinde Ankara Keçisi.” *Gazi Akademik Bakış* 14/28 (2021): 267 – 302.

Ak, Mehmet. “Yörüklerde Halk Hekimliği.” *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)* 57 (2017): 395 – 405.

Arslan Torba, Tuğçe. “Burkholderia Mallei: Ruam Hastalığı.” *Estüdam Halk Sağlığı Dergisi* 5/2 (2020): 353 – 361.

Batği, Özlem. “Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri.” *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2017): 169 – 182.

Bekman, Muzaffer. *Veteriner Tarihi*. Ankara: Ankara Basım ve Cildevi, 1940.

Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Emek, Fatma. “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğine Anadolu’da Mezbahalar ve Mandıralarda Hayvansal Gıdanın Hijyen Sorunu.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 21/43 (2021): 505 – 539.

Ergin, Osman. *İstanbul Tıp Mektepleri, Enstitüleri ve Cemiyetleri*. İstanbul: Osman Bey Matbaası, 1940.

Erk, Nihal. “Türkiye’de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar.” *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 6/03 – 4 (1959): 80 – 85.

Erk, Nihal. “Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920’ye Kadar Memleketimizdeki Durumu.” *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 10/3 – 4 (1963): 221 – 234.

Gölcü, Berfin Melikoğlu ve Atilla Özgür, “Osmanlı Devleti’nde Sivil Veteriner Hekimliğine Yönelik Mevzuat Düzenlemeleri.” *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 62/1 (2015): 7 – 12.

Güran, Tevfik. *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

- İnce, Ömer Barış ve Özgür Kanat, “Şap Hastalığı.” *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi* 26/2 (2015): 45 – 51.
- Kallek, Cengiz. “Okka”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXIII (İstanbul 2007), ss. 338 – 339.
- Kılıç, Orhan. *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004.
- Kılıç, Orhan. *Mikrop, Salgın ve Toplum İnsanlığın Ölümle İmtihanı*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.
- Mavridis, Nikolaki. *Tababet-i Baytariyede Aşı, Serum ve Toksinlerin Tatbikatı*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330.
- Nikiforuk, Andrew. *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çev., Selahattin Erkanlı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Özdemir, Hikmet. *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914 – 1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Özen, Abdullah. “Mülkiye Baytar Mektebi”, Türk Maarif Ansiklopedisi (Erişim 01.01. 2025). <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/mulkiye-baytar-mektebi>
- Özlü, Zeynel. “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti’nde Hazırlanan İki Risale: Vebâ-yı Bakarî ve Zatülcenb.” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 23 (2014): 99 – 114.
- Panzac, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700 – 1850)*. Çev., Serap Yılmaz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Sığır Vebası ve Hakkında İttihazı Lazım Gelen Tedâbir*. Dersaadet: Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1331.
- Şemseddin Sami. *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2008.
- Şimşek, Kamuran. “Osmanlı Devri Denizli’de Sığır Vebası, Vebâ-yı Bakarî.” *Belgi Dergisi* 2/19 (2020): 2068 – 2080.
- Tan, Seda. “İstanbul ve Çevresinde Veba-yı Bakarî (1886 – 1891).” *Belleten* 87/310 (2023): 1021 – 1057.
- Temel, Mehmet. “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası.” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2010): 1 – 33.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Tüzdil, A. Nevzat. *Türkiye’de Veteriner Fakültesinin Tarihi ve Laboratuvar Hayatının Başlangıcı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, 1955.
- Unat, Ekrem Kadri. *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970.
- Yıldırım, Nuran. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, V, (İstanbul 1985), ss. 1320 – 1338.

Yıldırım, Nuran. “Bakteriyolojihane-i Şahane’de Veteriner Bakteriyoloji 1893 – 1901”
I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri -
Prof. Dr. Ferruh Dinçer’in 70’inci Yaşı Anısına - , Elazığ, 30 Mart - 1 Nisan, 2006.

Resmî ve Süreli Yayınlar

Düstur, Birinci Tertip, VI. Ankara: Devlet Matbaası, 1939.

Düstur, İkinci Tertip, VI. Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1334.

İkdam, 15 Rebiyülahir 1313/22 Eylül 1311, S. 429.

İkdam, 16 Şevval 1327/18 Teşrin-i Evvel 1325, S. 5429.

İkdam, 27 Şevval 1327/28 Teşrin-i Evvel 1325, S. 5439.

İkdam, 30 Zilkade 1327/30 Teşrin-i Sani 1325, S. 5472.

*Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, 1325
Senesi Asya ve Afrika-i Osmani Ziraat İstatistiği*. Dersaadet, H. 1327.

Servet-i Fünûn, 12 Kanun-ı Evvel 1312, S. 302.

Takvim-i Vekayi, 6 Cemâziyelevvel 1309/ 26 Teşrin-i Sani 1307, S. 150.

Takvim-i Vekayi, 16 Safer 1332/2 Kanun-ı Sani 1329, S. 1699.

*Ticaret ve Ziraat Nezareti Umur-ı Baytariye Müdüriyeti Zabıta –i Sıhhiye–i Hayvaniye
Talimatnamesi*. Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1330.

Konsolosluk ve Ticaret Raporları

*Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year
1903*. II. Washington: Government Printing Office, 1904.

*Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year
1908*. II. Washington: Government Printing Office, 1909.

*Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey. Report for the Year
1893 on the Trade of Angora*. London, 1894.

*Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Report on the Agricultural
Condition of the Vilayet of Angora*. London, 1895.

*Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey. Report for the Year
1897 on the Trade and Commerce of Angora and District*. London, 1898.

*Diplomatic and Consular Reports. Report for the Year 1906 on the Trade of
Constantinople and District*. London, 1907.

*Diplomatic and Consular Reports. Report for the Year 1907 on the Trade of
Constantinople and District*. London, 1908.

*Diplomatic and Consular Reports. Report for the Year 1908 on the Trade of
Constantinople and District*. London, 1909.

Web Sayfası

“Rinderpest”, Britannica, erişim 17 Mart 2025,
<https://www.britannica.com/science/rinderpest>